

ЗАКЛИК

а с о в и й
о бі т н и ч и й
і т е р а т у р н о
у д о ж н і й
у р н а л

П 39901/3

1933

д в о у
у к р а ї н с ь к и й
р о бі т н и к

Р-
520

39901/3

ТАКЛИК

3

ОРГАН ВУРПС'У ТА ОРГКОМІТЕТУ
РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ

№ 3

БЕРЕЗЕНЬ 1933

399801

В ЦЬОМУ ЧИСЛІ ВИ ПРОЧИТАЄТЕ

С. Щупак МАРКС, ЕНГЕЛЬС ПРО КЛАСОВІСТЬ
ЛІТЕРАТУРИ

В. Мисик ДОРОГА В КАРЕТЕГІН

І. Шутов СМЕРТЬ

І. Шутов ЛІХТАРІ НА ВУЛИЦІ

С. Борзенко ЗАЛІЗОБЕТОН (продовження)

Ст. Крижанівський КАРЛ МАРКС

О. Гордійко ТРАВНЕВИЙ ДОЩ

О. Шварцман * * *

О. Хазін ЛІТЕРАТУРНІ ПАРОДІЇ

КРИТИКА, КОНСУЛЬТАЦІЯ

Д. Волкінштейн НАРОДЖУЄТЬСЯ МІСТО

„ЛЯМ ТА ПЕТРИК“

В. Клен І. МУРАТОВ „КОМСОГРАФІК“ ПОЕЗІЇ

399801

55 68

Бібліографічний опис цього видання вмі-
щено в „Літописі Українського Друку”,
„Картковому Репертуарі” та інших по-
відатках Української Книжкової Палати.

Відповідальний редактор *Гр. Епк*
Літредактор *М. Булатович*
Техредактор *А. Прохоровик*
Коректор *Л. Маргуліс*

Здано до склад. 21/III

Підписано до друку

Головліт № 2014. 2-га друк. УПП ДВОУ. Харків, Пушкінська

Тир. 1000—27/8 др. арк.

Папір: 17/16 арк., ф. 72×105—48

1 папер. арк.—150 т. літ. Зам. № 171.

— Дай Помбачі. Негайно.

— Це Помбачі? Дай Об-і-Гарм.

— Це хто? Знов Помбачі? Чи чуєш, ти, чортова лялько?

Дай Об-і-Гарм.

— Об-і-Гарм? Гаразд. Дай Сталінабад.

— Сталінабад? Це хто? Що? Знов Помбачі?

Начальник гримить у своїй землянці, тупає й плюється, а часом, віднявши від уха трубку, люто дивиться на неї, так, ніби в ній сидять усі телефоністки Таджикистану. Нарешті він знову зв'язується таки з Сталінабадом—і тоді відбувається уривчаста розмова про літаки, що скоро переходить у жваву бесіду начальника зі знайомим черговим Сталінабадського аеродрому про спільні справи та про спільних знайомих. І аж потім начальник оповіщає пасажирів, що літаків покищо не передбачається. І тоді зводиться на рівні ноги Каляндар, житель Самарканду, що в Хаїті на курсах перепідготовки вчительства два місяці викладав географію та мову. Він завошивів від довгої лежні під тутовим деревом, йому остогид Гарм, бо йому хочеться в Самарканд, де в нього батько, мати, брати, сестри, знайомі. Грошей на коня в нього не вистачає, літака не буде, отже він бере під пахву свою торбу з ковдрою, подушкою та одягом—і бадьоро, як і годиться Каляндарові, виходить у білих спортивних черевиках у далеку путь. Він іде в люту спеку, дереться на відноги хребтів, перебродить через крижані потоки, гойдається на хистких мостах над шаленими гірськими ріками, п'є холодну воду з чистих джерел, відпочиває в кишлаках під плятанами, купається в струмках, а пізно увечорі, роздобувши в якомусь кишлаку на вечерю хліба, вибирає собі захисну містинку й розташовується на віч. Перший день, після довгого відпочинку на аеродромі, він іде легко й бадьоро, іде співаючи, і лише надвечір починає відчувати втому. Спати йому заважають комарі, що жалять навіть крізь ковдру, тому на ранок він підводиться увесь розпухлий і, не спочивши як слід, іде бадьоро лише до східсонця. Круті перевали відбирають в нього рештки сили. Він починає клясти свою легковажність і свій вантаж. Але він іде, він все-таки йде, бо йому

хочеться побувати дома, в Самарканді. Він починає газдрити птицям, що так легко летять над ним з безтурботними ви-кликами, він починає проклинати чортову праділівську стежку і мріяти про широку, рівну автомобільну дорогу. Опівдні вантаж йому здається заважким, він розв'язує торбу, виймає чудову, зшиту матір'ю та сестрою ковдру й зі-сльозами лишає її на стежці. Надвечір він розлучається з подушкою, увечорі, аже перед ночівлею, він кладе на стежку важкі сукняні штани, куплені в Хаїті. Сорочку він викидає вранці, а опівдні, страшно схудлий, з піною в куточках зчорнілих вуст, з рештками білих спортивних черевиків на скривавлених ногах—він приходить широкою й рівною, але незакінченою ще, автомобільною дорогою в Об-і-Гарм.

У нього лютий напад малярії, скроні йому ніби затиснуті в гарячі лещата, що весь час стискаються, в ушах шумлять тисячі водоспадів, а в очах плавають примрійні птахи. Два слова лише лишилися в його мозкові—і вони вибухають у нім щосекундно, як набой амоналю на будівництві автомобільної дороги—і ці два слова—автомобільна дорога. Ніби у сні, він умовляється з замурзаним шофером, що, опустивши туго надуту камеру в арик і стежачи, чи не виходить з неї повітря, охоче погоджується взяти Каляндара на свою машину й киває йому туди, де серед шляху стоїть новенька амівка, навантажена вже мішками з пшеницею. Він лізе на чували пшениці й лежить на них вниз лицем аж доки машина з ревом не рушає з місця—і тільки тоді він підводить на хвилинку своє знівечене втомою й стражданням обличчя над шоферську будку, щоб глянути хоч раз на справню, закінчену автомобільну дорогу, на дорогу рівну й широку, як його мрії, як його найкращі сні, щоб упитися її виглядом, щоб позбутися примарного гірського бездоріжжя. Він дивиться на неї запаленими очима, вдихає чисте гірське повітря, що свистить у нього в ушах і знову падає вниз лицем на мішки пшениці.

Азам—високий, кістлявий, жилавий киргиз. Має він трьох ішаків—і весь час ходить з ними між Об-і-Гармом, Гармом, Хаїтом і Джіргаталем. Ходить він босий, штани в нього перехвачені ззаду наперед однією великою латкою, теж уже полатаною. Старенький халат його завжди перекинутий через сідло одного з ішаків і бере його Азам тільки пізно ввечорі, на ночівлі. Ішаки в нього худі й кошлаті, бо за роботою не встигли ще вилиняти після зими. Коло них ходить маленький, цієї весни народжений ішак, чорний і теж кошлатий, не по літах замислений і спокійний. Ледве сп'явшись на ноги, він уже третій місяць ходить разом зі своїми батьками, що несуть вантаж по кам'янистих стежках Каратегіну, через долини й гори, вдень і вночі, в спеку і в холод. Він ще не носить вантажу, але на крутих підйомах б'ють його нарівні з іншими його товаришами, щоб він не відставав від гурту. При кожнім ударі він лише струшує довгими вухами й прискорює ходу, тручись своїми кошлатими боками об боки батька та матері.

На кожного ішака Азам навантажив в Об-і-Гармі по чотири ящика всяких товарів для Хаїту та Джіргаталю. Два ішаки несуть вісім ящиків сірників для хаїтського кооперативу. На третім—два паки мануфактури—по пакові з кожного боку, а зверху покладено азамів халат, мідний глек для чаю і торбу з харчами. Азам виходить з Об-і-Гарму, прилягши як слід ящики та паки до ішачих спин. Ішаки відпочили за вчорашній день, коли Азам здавав привезену пшеницю й одержував вантаж для Хаїту,—і тепер вони бадьоро перебирають ногами по сходах, протоптаних караванами в круглій, крутій горі Об-і-Гарму. Сьогодні у Азама два попутники: знайомий киргиз, власник верблюда, і хаїтський таджик, власник коня та ішака. Обидва привезли в Об-і-Гарм хаїтську важку пшеницю, але в Об-і-Гармі пробули вони, відпочиваючи, цілих три дні, й тепер, бадьорі та свіжі вирушили в поворотну путь разом з Азамом, що пробув в Об-і-Гармі лише один день. Верблюд несе кілька паків мануфактури, а в коня з кожного боку висить по чувалові пакетів та обгортного паперу. Власника верблюда

звуть Махмуд — він низенький, кривоногий, енергійний — сидить поверх вантажу на своєму одnogорбому верблюді, як на вершці гори. Він усю дорогу говорить — і цим іноді драгує мовчазного й стомленого Азама. Таджики звуть Ікрам, він в'ялий і мрійний, рухається поволі й всю дорогу дрімає на своїм ішаку. Кінь його прив'язаний до верблюдового в'юку і рухається так само в'яло й сонливо, як і його хазяїн.

Маленький караван спускається східним схилом Об-і-Гармської гори й перед ним відкривається грандіозне міжгір'я, глибоке й тісне, як траншея. Маленький караван востаннє дивиться на білі будинки Об-і-Гарму, розташовані по уступах голої, круглої гори, на овальні криниці під горою, де в хмарах пари у гарячій сірчаній воді паряться голі жінки та чоловіки. Маленький караван переїздить вброд через жовтяву, нехолодну воду быстрого потоку що спадає по каменю в міжгір'я й біжить до скаженого Вахшу, схованого в долині за кам'яними хребтами. Мосту ще немає, але дорога вже єсть. Широкий карнизом тулиться вона до східної, лівої стіни міжгір'я, викривляючись там, де до великого міжгір'я входять менші. Іноді вона рівна, як асфальт. Часом крупний щебені лежить на ній товстою верствою і Азам розбиває на ньому до крові свої чорні ноги, а худоба спотикається й мотає головами і йде по самому краю дороги, над темним проваллям. Іноді дорога висічена в стіні міжгір'я, часом вона складена з великих брил каменю, прокладених хмизом. В кам'яній стіні всюди позалишалися глибокі нори після вибухів, а коло них — порожні бляшки з-під вибухових матеріалів. Джерела б'ють просто з каменю, вода капає всюди, по заглибинах дороги стоять чисті калюжі й течуть струмки, падаючи срібними тримтячими нитками в провалля. Азам не минає жодного струмка, жодного джерела. Він припадає до кожного з них і жадно п'є, мочачи в струмку свою рідку киргизку бороду. В міжгір'ї вохко й прохладно, але Азам знає, що там, де дорога поверне на схід правим берегом Вахшу, сонце нестерпно пектиме її, а джерела траплятимуться не часто.

На цій дорозі, широкій і рівній, Азам спокійно може розпустити своїх ішаків і менше турбуватися ними, ніж на високих стежках, де треба пильнувати, щоб своїм в'юком ішаки не покидали один одного в провалля. Тут у нього є час подумати над своїми ділами й своїм життям. Виходить, Азамові до смаку ця нечувана в Каратегіні річ — дорога? Але важко вгадати азамову думку. Хто ж його знає, Азама? Ідучи дорогою за своїми ішаками, він недоволено щось бубонить собі під ніс — і можна запевне сказати, що йому не подобається людська метушня і зовсім мінений дорогою гірський краєвид. А коли він особливо боляче наразиться босою ногою на камінь, він навіть стискає кулаки і свариться назад, в бік Об-і-Гарму, й плаче від злости. Хто ж його знає, Азама?

— А як ти гадаєш, Азаме, — озивається Махмуд зі свого верблюда, — коли вони скінчать оцю дорогу?

Азам мовчить. Згодом він відповідає:

— Через десять років.

Махмуд посміхається собі в бороду.

— А що, як вони скінчать її в цьому році?

Азам мовчить.

— І скінчать, запевне скінчать, — каже Махмуд, сплюгуючи, й з виглядом знавця оглядаючи скелі. — Що ти побитимеш тоді зі своїми ішаками, а я зі своїм верблюдом?

— А що ж, — озивається ззаду Ікрам, — будемо ходити в Об-і-Гарм по новій дорозі. Адже з Об-і-Гарму на Сталінабад одять верблюди — і автомобілі їм зовсім не заважають...

— Скільки ж ти кладеш на верблюда? — запитує Махмуд, повертаючись до нього на своїм верблюді. — Десять або дванадцять пудів кладеш. А на автомобіль? — Тисячу пудів, — каже він, трохи непевно.

— Тисячу пудів! Та чи ти при розумі? — сердито озивається спереду Азам.

— Ну, сто, — каже Махмуд, аж ніяк не турбуючись такою великою скидкою — Але ж як порівняти крок верблюда з кроком автомобіля?

У соннивого Ікрама не вистачає мужності для того, щоб глянути в лице майбутньому. Він знає, що крок вперед — це крок близько за кишлаком. Мостів ще ніде немає. Ні віз, ні автомобіля. Але він не хоче піти в цих місцях. Лише безкінечні годяться з суворою логікою автомобільної дороги. — А що? — Ізвози ішаків і коней ходять по ній з Об-і-Гарму до робіт будемо робити зі своєю худобою? — жалібно каже він. — Ні, держава не попустить цього. —

Азам мовчить. Хто ж його, знає, Азама? Велика латка лежить на його штанах ззаду наперед, і ця латка, своєю чергою, теж уже полатана. Ходить він завжди босий за той час, коли Махмуд з Ікрамом встигають тричі пройти з Хаїту до Об-і-Гарму, він їздить п'ять разів. Махмуд і Ікрам кладуть менше вантажу на свою худобу, щоб не втомити, стомившись, і самим іноді проїхатись верхи. У Махмуда в торбі немає нічого, крім сухого потруху від домашніх коржів, і цим потрухом він харчується всю дорогу до Об-і-Гарму. Хто ж його знає, Азама? А в гаманці в нього ніхто не був.

Азам мовчить. Тільки один раз він озвався до своїх попутників на протязі всієї дороги від Об-і-Гарму до кишлака над Вахшем, де кінчався перший відрізок її. — Глянь, — сказав він Махмудові, вказуючи в темну щілину між гір'я, завалену брилами каменю, виваленого динамітом при будівництві дороги. Серед каменів шумів потік, а в однім місці з-під гранітних уламків глядав потрошений верх таджикської хати. — Тут жив таджик, — сказав Азам.

Махмуд подивився вниз. — Так, тут жив таджик, — сказав він. Але тепер він тут не житиме — адже й млин його теж завалено.

Азам стиснув кулак і посварився назад, в бік Об-і-Гарму. Може й в нього був свій млин десь у Хаїті, або в Даргаї. Хто ж його знає, Азама?

● ● ●

Азамів караван розташувався на ніч у маленькому, людному кишлаку, приліпленому до дикої, оброслої гір'я, кущами, схилу гори. Під ним в'ється автомобільна дорога, шойно пробита в гору, і на цій дорозі покищо про-

їхали лише караванна стежка, бо відрізок дороги кінчається лише за кишлаком. Мостів ще ніде немає. Ні віз, ні автомобіля. Лише безкінечні годяться з суворою логікою автомобільної дороги. — А що? — Ізвози ішаків і коней ходять по ній з Об-і-Гарму до робіт будемо робити зі своєю худобою? — жалібно каже він. — Ні, держава не попустить цього. —

Азам мовчить. Хто ж його, знає, Азама? Велика латка лежить на його штанах ззаду наперед, і ця латка, своєю чергою, теж уже полатана. Ходить він завжди босий за той час, коли Махмуд з Ікрамом встигають тричі пройти з Хаїту до Об-і-Гарму, він їздить п'ять разів. Махмуд і Ікрам кладуть менше вантажу на свою худобу, щоб не втомити, стомившись, і самим іноді проїхатись верхи. У Махмуда в торбі немає нічого, крім сухого потруху від домашніх коржів, і цим потрухом він харчується всю дорогу до Об-і-Гарму. Хто ж його знає, Азама? А в гаманці в нього ніхто не був.

Азам мовчить. Тільки один раз він озвався до своїх попутників на протязі всієї дороги від Об-і-Гарму до кишлака над Вахшем, де кінчався перший відрізок її. — Глянь, — сказав він Махмудові, вказуючи в темну щілину між гір'я, завалену брилами каменю, виваленого динамітом при будівництві дороги. Серед каменів шумів потік, а в однім місці з-під гранітних уламків глядав потрошений верх таджикської хати. — Тут жив таджик, — сказав Азам.

Махмуд подивився вниз. — Так, тут жив таджик, — сказав він. Але тепер він тут не житиме — адже й млин його теж завалено.

Азам стиснув кулак і посварився назад, в бік Об-і-Гарму. Може й в нього був свій млин десь у Хаїті, або в Даргаї. Хто ж його знає, Азама?

Чай випито, худобу влаштовано на ніч, маленький кравач спить. Але нікому не спиться в цьому кишлаку. Грунт такий похилий, що ночівники весь час зсовуються зі своїх ковдр і знову злазять на них. Комарі в'ються над ними й жалять їхні стомлені тіла.

Опівночі Азам був задрімав на мить, але знову прокинувся. Він глянув перед себе й звівся на своїй постелі. Він побачив перед собою темну жіночу постать. Собаки лащився до неї. Помітивши, що він прокинувся, постать підійшла ближче й сіла коло Азама. Азам побачив, що це стара жінка, дуже стара, таджикська жінка.

— Лежи, лежи,— каже вона заспокійливо.— Я прийшла спитати, чи не треба вам чого з харчів.

— Ні, не треба,— відказує Азам. І раптом сердито додає:— мабуть і тут все таке ж дороге, як і в Об-і-Гарм як і скрізь на автомобільній дорозі.

— Ох, дороге,— каже жінка.— Дорога багато їсть і ще ро платить і ми все віддаємо їй.

— Почекай, вона і вас іззість,— каже Азам.— Де ваш чоловіки й сини, чого жодного чоловіка не бачив я в кишлаку?

— Всі там,— відказала жінка, вказуючи вниз, у бік долини,— всі на державних роботах. Цей кишлак — беззахисний, бо в нім лишилися самі жінки.

Жінка заплакала.

— Чого плачеш? — неприязно запитав Азам.

— Трудно, трудно стало жити,— сказала жінка.— Я в чого не розумію в тім, що робиться навколо. Вісімдесят літ я бачу ці гори, і за вісімдесят літ вони й на криху не змінилися. А тепер, коли я дивлюся вниз, на цю доволу роботу, мені моторошно стає, бо я бачу, що навіть на гори тепер не можна покладатися. Тиждень тому, додала жінка, хлипаючи,— моя дочка відкрила лице. не могла нічого вдіяти з нею, я подарувала їй це, бо знала, що у всьому винна ця нова дорога.

— Чого ж ти плачеш?— суворо озвався Азам.— Це скрізь так. Скрізь, де проходить ця дорога, мусульмани обертаються на кефірів. Скрізь однаково.

— І собака наш,— провадила далі жінка, захоплена своїм горем, і не вважаючи на Азамові слова,— найстаріший і найрозумніший в кишлаку собака, вслід за тим, як дочка моя відкрила лице, щез з кишлака й осиротив наше подвір'я. Я виплакала всі свої сльози за ним, бо, коли собака покидає подвір'я, то вже нічого доброго не сподівайся. Я ходила його шукати в гори, але ніде ніхто не бачив його. Я хочу спитати тебе, чоловіче, чи не бачив ти його в дорозі.

— Бачив,— з похмурою іронією відказав Азам.— Він пішов від тебе на *державні роботи*, на будівництво автомобільної дороги.

— Іди додому, не заважай мені спати,— крикнув він на неї, спостерігши, що вона хотіла ще щось сказати йому.— Він побіг за твоїм чоловіком і сином, дурна ти.

● ● ●

У Гармі в душній чайхані, єдиній на невеличкому гармському базарі, вже третій день сидить технік з Сталінабаду. Він застряг тут по дорозі до Хаїту та Джіргаталу, куди його командувало Заготзерно для обслідування стану місцевих зерносховищ. Він не може знайти собі коня до Хаїту, бо всі коні мобілізовані на вивіз хліба. Звернутись йому в Гармі ні до кого, бо все нечисленне населення Гарму вже третій день перебуває в кишлаку Ялдиміч, де цими днями трапився великий обсуп.

Він сидить на килимку трохи боком, так сідло намуляло йому худе, передчасно дряхле тіло, говорить з чайханщиком тією сумішню російської, узбекської й таджикської мови, що виробилася ще за часів російського завоювання Середньої Азії. Він говорить з чайханщиком і сирою долонею методично б'є мух, що лазять по липкій плямі на його коліні. Він уперше в горах, зад його болить після дерев'яного горянського сідла, він боїться майбутньої подорожі до Хаїту, до Джіргаталу та Кала-лябі-і-об, де йому

доведеться на міхах перепливати через скажений Сурхоб, що так реве тут, за гармським базаром. І що більше він боїться, то скоріше йому хочеться відбутися своєю страшну, але неминучу подорож.

Нарешті чайханщик привів до нього хаїтського таджика Ікрама, що брався довести його до Хаїту на своїм коні за тридцять п'ять карбованців. Ікрам попередив, що кінь його йтиме з в'юком і показав технікові важкі мішки з пакетами. Але технік погодився й на в'юк. Він вигідно умотивився поверх в'юку й виїхав з маленьким караваном у бік Хаїту.

Перший день технік почуває себе добре, розкішні краєвиди зачаровують його і думка про майбутнє плавання на міхах вже не так гнітить його. Пізно увечорі Азам спинає караван коло щойно напнутої з хмизу та комишу чайхани Союзтрансу. Зголоднілому технікові чай і корж здаються ласощами. Він лягає в чайхані вкупі з чайханщиком і пробує заснути.

В комиші та хмизові щось шарудить і технік починає думати про скорпіонів, фаланг та гадюк, а це заважає йому спати. Комарі обпадають його й жалять навіть крізь товсту ковдру. Змучений, через годину він перебирається у відкрите поле, де спить Азам. Але й там комарі не дають йому спокою.

Він не змикає очей і на хвилину через усю ніч. Невдовзі Азам встає і, збудивши Махмуда та Ікрама, починає лагодитися в дорогу. Технік черкає сірником і дивиться на годинник. Пів на другу. Він сідає на свого коня, вигідно вмощується на в'юкові — і, сплючи, їде кудись через чорні, росяні луги Сурхобу.

Караван їде без відпочинку вісім годин і спинається лише на п'ять хвилин коло другої чайхани, де подорожні випивають по піялі свіжого, терпкого чаю. Знову Азам квапить своїх попутників у дорогу. Жорстока спека й безсонна ніч техника. Все тіло його свербить від комариних укусів. Спина і стан його болять від рівномірного хитання в такт кінській ході. При кожному кроці його коня один хребець на потилиці в нього нудно третється об інший і ніс — і технікові

здається, ніби всі суглоби його порозсихалися й скрегохнуть при кожному рухові його тіла. Краєвиди вже не розважають його. Він хоче їсти, він хоче пити, він хоче відпочити в холодку від цієї проклятої спеки. Кінь його теж виголодався й весь час тягнеться до високого стебла по боках стежки. Кожного разу він вириває повід з технікових рук. Повід сповзає до вушей коня і технікові доводиться довго доставати його й потім тягти за нього, щоб одірвати кіньську голову від куща трави. Все це неймовірно дратує його.

Азам весь час іде попереду зі своїми ішаками й квапить своїх попутників, бо хоче прибути в Хаїт завидна. Іноді, перед крутим підйомом, він снопом валиться в траву й лежить нерухомо кілька хвилин. Весь караван зводить дух і відпочиває. Але за хвилину Азам знову збирає до купи своїх ішаків і жене їх на крутий підйом. Технік злазить з свого голодного коня й силоміць тягне його вслід Азамові. Він намагається ступати в сліди від Азамових босих ніг, бо йому здається, що так іти легше.

Нарешті технік страйкує й починає вимагати відпочинку. Азам показує йому з гори, де стежка висить карнизом над долиною Сурхобу, в незміренну далеч річної долини, що вузьким коридором іде на північний схід. Він показує йому на якусь пляму в долині й каже, що то Хаїт. Але технік вже зовсім знесилився. Він злазить з коня й сідає в холодок під тутове дерево. Тоді караван спиняється й починається нарада. Ікрам теж хоче вже відпочинку, здається і Махмуд не заперечує проти відпочинку. Але зрештою перемагає Азам, упертий, невтомний, босий Азам. Він показує технікові на маленький кишлак під горою, а потім на стежку до Хаїту. Технік знов сідає на коня і їде назад до кишлака, а караван продовжує свою подорож.

Відпочивши на подвір'ї мечеті й пообідавши кислим м'ясом та урюком, технік знову сідає на свого голодного коня. Чували тримаються вже не так міцно й сидіти технікові на них стало зовсім незручно. Він спостеріг, що лівий чувал вилазить із верев'яної петлі й незабаром повсім випаде з неї. Але він не має вже ні сили, ні охоти позитися з в'юком, та й боїться, що не зуміє дати йому лад

З кишлака в бік Хаїту провадить широка й рівна стежка й на неї технік справляє свого коня. Стежка поволі підіймається на гору, потім звертає ліворуч, і круто здирається кам'яними сходами в холодну, вітряну височінь. Технік лізе по ній, чіпляючись руками за каміння й силоміц тягнучи за собою коня. Вітер міцніє. На висоті стежка знову рівнішає. Технік дивиться з неї вниз і бачить просто під ногами в себе руді хвилі Сурхобу. Він бачить швидкий біг ріки, але з висоти сприймає його уповільненим і це нагадує йому кадри прискореного знімання з бачених ним у Сталінабаді фільмів. Такої висоти він ще не бачив ніколи. Голова йому крутиться й він тягне свого коня далі, пристрасно бажаючи спуску вниз. Але на повороті він бачить, що стежка знову круто дереться вгору і пропадає десь у кам'яних висотах.

Холодний піт виступає в техника на спині. Рот його висох і здається йому всланим якимсь стороннім шорстким матеріалом. Язик колюче третється об сухе піднебіння. Горлянка боляче злипається. Технік боїться. І саме тому, що страх його стає нестерпним, він тягне з усієї сили свого коня й майже біжить з ним, щоб швидше відбутися цього страшного підйому.

Коли попередній підйом був між скелями, далеко від краю провалля, то тепер стежка звисає над самим проваллям. Технік іде й дивиться просто перед себе, бо почувває, що вітер дме на нього знизу—й боїться глянути провалля. Він тоскно думає про те, що все одно коня в цій стежці повернути назад не можна. Тепер йому вже не доводиться так тягти за повід. Кінь покійно й сторожко йде за ним, гаряче дихаючи йому в спину.

Правий чувал в'юку висить над проваллям, а лівий третється об кам'яну стіну гори.

Що вище підіймається стежка, то лютіший вітер дме напроти. Технік іде, перегнувшись наперед, а кінь прищлює вуха й витягає ший. Раптом кінь здригає й притулюється до стіни. Страшний здогад пронизує наскрізь техніків мозок. Він обертається й бачить, що лівий чувал вже зовсім виліз із петлі. Технік здумав, що, коли лівий чув

випаде з петлі, правий враз, втративши противагу, потягне коня в провалля.

Технік знає це, але почуває, що спинитися зараз не можна і що треба перемогти висоту. Він тягне за повід, але кінь лише витягає голову й не рухається з місця. Технік почуває, що, коли ще хвилину він простоїть на місці, вітер змете його. Він шосили тягне за повід, але кінь не хоче йти. Нерозумна лють застилає технікові свідомість.

Він починає бити коня цупкою терновою лозиною. Він б'є його по смирній, розумній голові. Але кінь стоїть, як вкопаний. Технік б'є його, аж поки лозина не зламалася на тріски, й тоді уламками ширяє йому в голову. Але кінь стоїть на місці. Він лише одводить від техніка голову й труситься всім тілом.

Технік сідає на стежці й безсило плаче. Крізь сльози він дивиться на липку пляму в себе на коліні й підсвідомо дивується, чому це він не бачить на ній мух, що всю дорогу дратували його. Він думає й про те, як десь далеко від нього, за сто кілометрів на захід, гримлять вибухи й все далі на схід просувається дорога—рівна й широка, як вулиця в Сталінабаді. Йому хочеться вигадати якусь просту молитву, щоб молитися нею на захід, в той бік, звідки, щодня й щоночі, в спеку й у холод, у ясно й дощ, продирається на схід велика радянська дорога.

Купка загірних хлопців, перебувши один день у Гармі, прямує до Помбачі, де починається автомобільна дорога, В Гармі з'явилися вони до Райкомолу неслівливим гуртком, але Райкомол приголубив їх і допоміг їм оббутися в новому для них, рухливому долинному світі. З Гарму їх справили на захід, до кишлака Помбачі, відомого зараз на весь Каратегін, бо в нім міститься телефонна станція й контора будівництва. Там у полотняних домах живуть сотні робітників, що прибули на будівництво дороги з усіх кутків Союзу. Хлопці йдуть у Помбачі, але вони покищо сповнені Гармом—і перебирають у пам'яті всі свої гармські враження та розмови.

— Джураєв сказав, — каже один з них, — що цією дорогою Каратеґінська молодь буде їздити в сталінабадські школи.

При згадці про школу у хлопців загораються очі. Кожному з них не дає спокою думка потрапити колинебудь до школи й побувати в дивному Сталінабаді. Вони прискорюють ходу—й розмова їхня стає жвавішою.

Рустам вголос мріє про свою майбутню роботу на автомобільній дорозі. Він ніколи не бачив справжньої колісної дороги, а з колісного транспорту сьогодні вперше побачив у Гармі звичайний віз.

— Спершу я попрацюю на дорозі з заступом, а потім вивчуся їздити автомобілем, — каже Рустам.

— Я приїду тоді ним у наш кишлак, нехай дивляться на мене всі.

— А скільки коліс у автомобіля? — запитує його товариш.

Рустам замислюється.

— Чотири, — відповідає він непевно.

— Як же ти проїдеш ним у наш кишлак? Ти впадеш із ним у провалля й розіб'єшся на смерть.

— Ну що ж, — каже Рустам, — тоді я приїду хоч у Гарм, може хтонебудь із нашого кишлака буде на той час у Гармі.

Хлопці цілий день говорять про автомобільну дорогу, трохи страшну, але принадну й повну чару для них. Для них ця дорога—справжня дорога в життя й у світ. Вони співають комсомольських пісень і не відчують втоми в ногах.

Але опівдні, коли вони сидять під величезним плятаном в одному кишлаку, настрої їхній відразу падає. Вони змовкають і повертають голови до шляху—і дивляться, як з боку Помбачі через кишлак повільно їде на коні людина,—так, людина,—бо це все, що вони можуть сказати про вершника, бо всі інші прикмети його сховані під товщею білих бинтів. Руки вершникові висять, як мертві, а повід від коня—в руці провожатого, що йде попереду. На місці голови у вершника білий клубок бинтів—і тільки

щілини для очей і для рота чорніють на нім. Кров і гній рожевими плямами проступають крізь товщу бинтів. Безвладно хитаючись у дерев'яному сидлі, людина повільно, дуже повільно, жахливо повільно проїздить повз гурт хлоп'ят. До Гарму їхати їй ще повний день.

Хлопці не розмовляють більше й не співають. Хто б не була ця людина, вони напевно знають, що їде вона в гармську лікарню з автомобільної дороги. Автомобільна дорога повернулася до них своїм іншим і несподіваним лицем. Вони сидять під плятаном ніби зачаровані, їм ніби скуто ноги й руки, вони не рухаються з місця. Але одубіння зрештою проходить, хлопці підводяться і йдуть далі. Так, вони йдуть далі— і Рустам так само веде перед. Він навіть знову заводить пісню, щоб спекатися страшного образу, що пройшов перед ними в кишляку, але голос його уривається, пісня не виходить. Всі мовчать. Один з хлопців болізно скривившись, раптом вдається невідомо до кого.

— Чим це його так? Га?

Думки хлопців переключаються на вишукування можливих причин нещасного випадку на автомобільній дорозі.— Це скеля обвалилася,—каже один.— Ні, це він впав десь із кручі й розбився об камінь,—вкидає другий.

— Я знаю,—каже Рустам,—це його обпало вибухом, бо на дорозі висаджують у повітрі цілі гори. Цілісінькі гори!

— А як же люди?—питається інший.

— Люди мусять ховатися від вибуху,—каже Рустам.— Адже Джураєв казав, що автомобільна дорога—не іграшка і що нам треба бути готовими до всього, бо ми ж новачки на ній.

Всі кивають головами, бо всі чули слова Джураєва.— Будемо берегтися,—кажуть вони один до одного.— І вчитися,—додають інші.

Обличчя їхні стають серйозними й задуманими—і коли вони знову починають розмовляти й співати—в голосах їхніх чути більше твердості й розважливості. Адже тепер вони добре знають, куди йдуть.

ІВАН ШУТОВ

СМЕРТЬ

Земля була занадто байдужа до людей.

Їй було досить своєї роботи: вона всмоктувала в себе воду розталого снігу, підсихала і пахла свіжим, п'яним медом зів'ялих торішніх трав. Вона мовчки зверталася до сонця за співчуттям і допомогою. Сонце пестило її палкою ніжністю своїх перших теплих промінів. Земля відпочила за зиму, збрала силу, а зараз раділа радістю весінньої плодючості. Земля підсихала. На грузькій її поверхні в'язли ноги, що намащували торішній шлях.

Люди ж не були до землі байдужі. Весінні пахощі її викликали турботи праці й мед торішніх трав п'янив мозок, збуджував думку.

Лука вийшов в поле. Ніздрі його носа широко роздувалися, вдихаючи земляний пах. Він задихався від нього і похапливо розкривав зарослого рудим волоссям рота як риба, що потрапила на беріг. Кров буйно бігла від серця до скроні і стукала там розміряно, боляче. Взяв грудку вогкої землі й розтер її поміж пальцями:

— Старий наш батько здох господарем. Хрест на його могилі землею став. Брехав він нам помираючи, що ніби то три матері мужикові дано: мати, що народила, мати божа і земля мати—їй належить кістки наші по смерті забрати. Померла мати родильниця, а до чого ж тоді божа, коли від землі силою відірвали... Не мати, а небісна пустожительниця.

Витер пальці об кожуха, подивився на землю, що колись йому належала і відчув як злість заповнює всю його істоту. Досить їй, досить, бо ще трохи і ніде поміститися буде—треба ж їй вихід дати.

Важко крокуючи пішов. Земля хапала його, всмоктуючи чоботи. Важкими вони стали від жирних шматків чорної землі. Ішов Лука зігнувшись і підставивши сонцеві розірвану кожущану спину. Ішов простуючи до села.

З крайнього подвір'я, перебігаючи йому дорогу, вибігла ряба корова і побігла до привабливих стогів сіна, що були не далеко, в полі. За нею побіг хазяїн її—селянин з рідкою борідкою, взутий в величезні повстяники, крізь дірки яких вибивалася солом'яна устілка. Він махав гілкою й кричав:

— А куди ти, скотина, га!

— Семеновичу,—звернувся Лука до нього, — чого це ти, Семеновичу. Залиш її...

Селянин востаннє ударив корову гілкою по запалих її очах і задер свою рідку борідку, глянувши на Луку.

— Як то чого?

Лука зупинився і зосереджено, почав розглядати шматки есняного бруду на чоботях.

— Корову ось, нехай би собі.

Семенович відповів суворо.

— Колгоспне ж!

Лука, відломивши шмат гілки, почав ним шкребти чоботи.

— Колгоспне, не наше.

Семенович спустив борідку і теж глянув на чобітки.

— Як кому.

Знову відчув Лука, що злість буде вимагати, як там налі, виходу з рямок його істоти і, забувши про бруд на ботях, в серцях кинув далеко від себе уламок гілки.

— Тобі ніби рідним стало?

Семенович зідхнув і почав копирсатися кривими брудними пальцями в рідкому волоссі бороди.

— Земля ж.

Лука глянув на нього.

— А мені що робити? Тобі земля, а мені мука люта, кров живу із серця смокче.

Семенович мовчав якусь хвилину, все копирсаючись пальцями в бороді.

— Від чого ж бо, живи собі з миром.

Лука глянув навколо. Ряба корова висунула з хліва голову, меланхолійно ремигала. Тиша розкинула над полем житні крила. Він притягнув до себе Семеновича і, нахи-

лившись над його вухом, зашепотів тихо. Семенович хитав головою і хоча не зовсім твердо, але сказав:

— Не можу я. Що це тобі на думку спало. Звільни мене заради Христа бога.

Лука примружив вії і поглядом довгим глянув на сонце. Дивився він на нього, немов перед розлукою бажав надивитися вдосталь. Він випростався—міцний, добре споряджений, з пожадливими до роботи сильними жилими руками.

Сонце причина мужичого горя й радості. Перевів він лужі очі з сонця на Семеновича, знову підставив рукою кожушану спину під проміння, зігнувся. В його зігнутої відчувалася напруженість хижака. Він і дивився на сонце, шкодуючи, що не його воно землю готує до плодучості.

В очах його Семенович відгадав запитання до нього. Мовчав, не збираючись відповідати. Лука заговорив знову.

— Звільнити тебе. А хто мене звільнить від положення сьогоднішнього.

— Твої справи закінчені.

— Ні, не закінчені. Скінчу, відійду від усього, відійду.

— Для чого ж я тобі.

— Ти мій боржник, боргу не сплатив і не скоро тобі сплатити. Допомогти тобі хочу позбутися, коли ти своєю дією допоможеш.

Семенович посміхнувся.

— Мало, мало цього. Старі борги і все.

Лука роблено зідхнув, і поліз в кишеню за тютюном. Він мовчки скрутив цигарку, запалив її.

— Бог наш мужицький, після руйнації його храму, поле, до лісу перейшов і там собі храм заснував. На фунти свічку приготував, прийду до лісу на пенюк—він поставлю. Слізьми богові за тебе помолюся. Прийди, скажу—боже дайнина раба твого Луки від останнього. Не ж бо мені місця як і тобі на землі колгоспній. Не за гроші прошу, не за себе молю. Дай, боже, милости рабові Петрові. Це ж бо й для мене милість буде. Серцем заплачу, не пошкодую надіє слізи і бог побачить мою свічку слізьми горем сповиту і скаже: — Праведна свічка, молитва

раба мого Луки, йди ти до чертогу небесного зоріти вічно милістю для Петра, що допоміг братові своєму в біді сущому...

Семенович зібрав свою рідку борідку в кулак і з насмішкою увагою в очах дослухав Луку. Коли той скінчив, він згасив вогник сміху, кашлянув.

— Складно в тебе вийшло. До чого складно, де там попові із своїм казанням за тобою вгнатися. Тепер послухай мене. Довелося мені на ерманській війні, на позиціях добувати. Так у нас, у полку піп був отець Варсонофій. Піп як піп, з бородою і в ризах. Тільки кулеметів він дуже боявся. Як почує, що де квокче, хреста кине. Й біжить, що знає куди. Одного разу він від кулемета в яму з мертвотами-салдатиками побитими заховався. Тягнули його відти, бо вилізти він не міг, яма глибока була, посміявся. Так оцей самий отець Варсонофій перед боєм нам слово казав. Мовляв, не бійтеся, сучі діти, за царя батівку уші свої овечі покласти. Вони навиростець, на небо підуть там на віки вічні лишаться зірочками. Складно казав... Ішли ми значить у бій і за слово попове забули. Кулемет німецький страх як наших косив. Майже весь наш батальйон викосив. Над вечір зайняли ми позиції німецькі. Іг я в окопі лицем до неба, відпочиваю. Дивлюся зірки на небо висипали. Згадую земляків неживих і думаю: ото вже там вони мабуть зірками новими. Тільки як я не придивлявся, як не лічив, не помітив я жодної нової, і знову подумав: де там нашому брату величатися на небі. Брехав, ходить, піп, і так мені гірко стало.

Лука засміявся хрипким сміхом, в якому відчувалося, що їється він рідко і зараз штучно викликав його. Вдарив Семеновича по плечу:

— Ех ти, лічильник. Хіба можна зорі перелічити. Семенович щоразу відбігав до корови, дивився на сонце своєю поведінкою нагадував Луці, що зараз не час для змови. Лука зрозумів його і сказав наостаннє тоном, що терпить суперечок.

— Маєш зайти до мене сьогодні ввечері, неодмінно. Чув. Сіно на полі було великою спокусою для роботи корови, та використала той момент, коли Семенович дивився

вслід Луці і вибігла з подвір'я. Семенович навздогнану завернув і рукою по запалому боці вдарив, скараши, не хотів пристидити.

— Ех скотина ти, скотина.

Рвана кожущина Луки віддалялася від нього. Він дивився на неї, подумав: хитрує, ва чию тільки голову він хитрує? Завжди так напустить, напустить туману, а під ним діло підсуне... Свічка, на якого дідька мені твоя свічка потрібна...

Лука вважав, що Семенович не сплатив йому боргу. Іноді думаючи над цим Семенович не міг толком добитися звідки той борг починався і коли йому мав прийти кінець. Думав про борги Семенович довгими зимовими ночами, коли не спалося. Думки приходили разом з нічним вітерцем і закінчувалися ранком. Ранком треба було починати прядю і короткий сон пригашував їх. Виходило так: що куди не повернешся, а коли Лука в силі, скрізь борг влізеш. Бо в Луки млин у оренді на всі околиці села меле, сіна багато і корму для худоби. Для себе можна десь збіжжя дістати, знову ж таки до Луки треба молоти нести треба. А він подивиться скося: «Чого ти минаєш, хіба я тобі одмовляю»... А як худобі не вистачить на весну, не можна йому не вклонитися, треба.

І не пригадати ніяк, коли ті борги починалися, бо йшли вони з далеких днів початку самостійного господарювання Семеновича на батьківському вбогому наділі. Не Семенович був боржник такий, багато їх було. Ім'я руками Лука велику клуню поставив, греблю відремонтував, і хліб зі свого поля збирав, у лантухи сипав і в свині млині молов.

Бувало, в свято сидить голота, розмовляючи про нескладні діла на дубках. Не побачить ніхто з боку Луки з'явиться вдягнений по-святковому в широкий піджак і чистенько вичищених чоботях. Чувши його перед собою замовкнуть на яку хвилину, від нього слова. Всяк відчуває себе боржником перед ним. А Лука не поспішає говорити, мовляв говорять люди добрі, а я послухаю. Розмова при ньому не лади-

Тут вже й він починає говорити. — А чи варто отак о сивіти, ні собі користи, ні людям. Кожен з вас мені щось винен, той сіна, той соломи, а той борошна. Де вам цього всього взяти, щоб віддати мені, ніде. Я підожду, а ви мені тим часом підсобить гуртом діло зробити. Закінчимо, мого-рич поставлю... Ішли, робили. Один другому не підсобляли навіть, коли конче треба було. Кожен думав: «а якось воно там і без мене обійдеться». А до Луки йшли, неможна не йти було. Як же, винен.

Семенович звик бачити Луку тоді, коли він йому був потрібен, в таких випадках він сам шукав його і знаходив. А так без усякої надобности, не бачити б його ніколи. Погляд у нього на людину неприємний, по-хазяйському ненажерливий: чи буде мені з цього користь... Дивлюся, прикидаю, прицінююся...

Семенович бачив у його погляді постійне нагадування: ти мені винен, з тебе я ще не все взяв. Я підожду, не поспішаю, віддаси.

Зустрічаючись з ним Семенович думав: і коли вже він від мене вимагати не буде?..

Аж надійшла колективізація. Забрали в Луки хутір під колектив і сам Лука залишився, за його власним виразом, «чекати своєї долі»... Колектив організовувався взимку. Семенович ще не вирішив остаточно про свій вступ до нього. Думав усе. Думи до одного сходилися. Не мав Семенович куди податися. Куди не повернеться — скрізь злидні зустрічають його, як давнього знайомого. Вони ж його завжди штовхали на борг у Луки. Тепер цього вже не було, бо й сам Лука залишився «яко Іов на пожарищі». А всеж подумати треба, до весни хоч...

І оде ходив Лука на поле, не тільки дивитися як земля підсихає. Він теж думав свою думу. Із Семеновичем зустрівся не випадково, а заздалегідь обдумавши і підштовхнувши до нього в слушний час. Потрібен був Луці спільник, щоб зробити «секретне діло». Думав він його зробити тихо й хитро і головне — так, щоб про його участь у ньому ніхто й не догадався. Про це саме діло він і шепотів Семеновичу на вухо. Лука не відразу сказав усе, про головне

він змовчав. Не в його звичці було відразу про все повісти. Він і чекав цього, що Семенович від цього мовиться. Але він не раз підкоряв його волю своїй. Цей раз він зробить все, що йому потрібно.

Він мав сьогодні з ним говорити, на бесіду запрошував його і на неї покладав усі надії.

Семенович, працюючи в хліву, згадував рвану, звернувши до сонця кожущану спину Луки, його колишній широкий піджак і до блиску начищені чоботи. Не це все на його сьогоднішній одяг. Хитрує, на чітку голову його хитроші впадуть. Але прийти до нього. Навіть тепер, коли Лука для нього нічого не знає «відрізана скиба», не можна йому відмовляти в цьому. Прийти до нього—це ще не значить зробити все, що забажає. Треба прийти,—вирішив Семенович, викидаючи гній з-під корови, що лагідно, мутними очима дивиться на нього й тихенько ремигає.

Думав Семенович про своє життя, що завжди з ним було зв'язане:—Мабуть так із самого початку світу ілося, що багатий для бідного мало дасть—налічить багатий бідний багато віддасть—все мало буде... Піду до колективу і нехай йому всячина з хазяйнуванням таким. Кожен у світі сто дів, то не буде пуття з такої свити,—латим одне й більш нічого...

...Колективові з города привезли трактора. Звезли в поле й поставили там. Тракторист одного разу спробувати потужність його.

Трактор не рухався.

Полопали труби на березневому ранковому морозі. З водою в радіаторі його залишив, а хто так і не довідався.

Лука говорив про це тільки так, що його ніхто не чув. Такі мислі він ніколи не говорив на людях.

— Боржники мені борг відплачують...

Надіслав колгосп заводів, що був шефом над ним ханя—прислати майстра трактора полагодити.

Ждали.

Ждав і Лука, примушений великим зрушенням

з діла в гарячий передвесняний час. Палив довгі козячі жки, чадів тютюном.

— Ой, натрахкаєте ви з трактором...

Майстер приїхав. Молодий комсомолец при всякій нагоді зсипав життя-радісний сміх. На щоках його цвіла радість зворушним цвітом свіжої молодости. Він як досвідчений скар гляннув на трактора і, немов бажаючи підбадьорити, сказав.

— Піде. День роботи. Ви що, доповіді Кагановича не читали? Так воно і є. Ось в тому то й заковика... Думаєте, село ваше невелике і ви всіх в ньому знаєте, так вам й видно, помиляєтесь, мої любі. Почитали б, видніше стало, як на каланчі все одно... Зіпсовано, мої любі, навсередне зіпсовано. Така порода як куркулі і підкуркульники є серед вас. Придивляйтесь, мої любі, придивляйтесь... починаю з дороги, а завтра на зорі візьмуся. Ходімо. Сівину не дамо зірвати...

Сутінками йшов Семенович до Луки в гості.

Лука чекав на нього.

Пляшку ще не почату на стіл поставив, хліба, соли, булі, досить.

— Сала немає, вибачай.

Семенович погодився, що сала дійсно немає, та тільки в тому біда, що його немає, буде. Стояв біля порогу і в заношену шапку, не наважуючись сісти без запрошення господаря. В другій хаті хропла на всю міць Лука з дружиною.

— Чого став біля порогу, то вже старцям по закону. Сіли.

Лука повільно і врочисто почав ламати хліб на рівні частки і підсовувати Семеновичу.

— Звички не маємо різати хліб святий—гріх. А тепер вважають, людей ріжуть, за гріх не лічать.

Семенович мовчав. Що йому говорити. Він прийшов хати. Слухати і... навіть не погоджуватися з тим, що він чує від Луки. Те, що він прийшов на його запрошення значить ще покора йому. Млина, ставка і неосяжного

поля — цього всього тепер немає в нього. Він прийшов
нього не як до хазяїна, просити або що, ні. Це коли
було, що він заборгував йому. Тепер віддавати не обов'яз-
ково. А послухати чого ж... вуха не відпадуть і не
пухнуть.

Лука не поспішав говорити. І раніше, коли так пова-
сидів на ньому синій піджак, він не любив поспішати
балачками. Він знав ціну сказаному слову.

Налив у шклянку Семеновичу й собі.

Випили.

Загойдалися думки в голові Семеновича, легко піднес-
вгору, захотілося говорити, сміятися.

Лука взяв його за плечі і повернув до чорного ра-
рату вікна. Пливли в далеку невідому путь зоряні бли-
третячі, маленькі... Їх було багато... Семеновичу, гляну-
на них, стало ще веселіше, він дмухнув на вікно і смі-
ючись.

— Годі світити, нам не треба.

Лука почав говорити.

— Колись, як люди миром жили і до кляс не пере-
дили, це були зорі. Зараз же вони стали слізьми всього сві-
Як повстав брат на брата, почало небо плакати слізь-
вогненими, оплакуючи долю братів гнаних і ображе-
Падає така сльоза й палить. Палить, — закричав Лука і
менович повторив: «Палить»...

— Глянь на місяць. Не той він став, що був. Бу-
зійде він над моїм хутором і дивлюся я на нього, як
яблучко із власного саду. А він, такий жовтенький, си-
медом на землю капав.

— А таки капав, — погодився з ним Семенович.

Лука замовк на хвилину, потім зідхнув і продовжував.

— А тепер, порівняй тепер. Схуд він, побілів. Щи-
на нашу грішну землю свої зуби, мов мрець.

Семенович мовчав.

Лука схопив його за плечі, затормошив і майже закри-

— І тобі цього не шкода, га, відповідай, не шкода?

Семенович скочив з-за столу і, злякано кліпаючи ви-
запитував.

— Чого це шкода, з якої причини?

Лука посадовив його за стіл і наливаючи в шклянку, сказав
своім голосом.

— Як то чого? Місяця, зірочок, життя старого?

Хитнув Семенович головою, відганяючи з мислей важку
млу, що сіла на мозок і думати заважала. Згадав життя
своє минуле, синій широкий піджак і ясно сяючі чоботи
хазяїна. Ставок викопаний його руками, греблю, борги, з
ких на прогязі життя він вилізти не міг, згадав про страшні
роки на фронті. Хитнувся в його бік, застиг, важко
задихав.

— Глянь но, Луко, на мою пику.

Лука посміхнувся.

— Мені твоя пика не новина, бачив.

Семенович сказав з упертістю в голосі.

— Ні, ти до неї не придивлявся.

— Та що мені в твоїй пиці, красива!

— Красива... То ж то і є, що красива... Унтер зробив її
красивою... Бачив, двох зубів немає, на манежі вибив... Око
німець в атаці підбив... Вот... а ти...

— До чого ж тут твоє око і зуби?

— А до того, що мені старого життя не шкода, бо мене
там били. Не жаліли, хай тепер хто спробує вдарити.

— Битим шляхом і їздити добре.

Семенович закричав, закричав так, що хрипіння в сусідній
хаті припинилося і важке тіло Лучиної дружини заво-
рушилося на ліжкові.

— Добре їздити, кому добре, скажи мені.

Лука налив ще в шклянку.

— Чого кричиш, заспокойся, ось на, випий ще.

Семенович випив. Лука говорив про землю, яку тепер
не греба засівати, а посипати попілом і клясти, бо вона
повинна народжувати смерть.

— Немає нам життя, так і їм нехай не буде його...
Смерть...

Це слово врізалось Семеновичу в мозок і з ним він
заснув, схилившись на стіл.

Йому снився місяць вдягнений в подерту на спині

кожушину. Він гаявся по небу за зірками, ловлячи їх величезними, сильними, жилавими руками. Зорі, не бажаючи потрапляти йому до рук, падали на землю... А на землі росли будяки, стояв поламаний трактор і Лука радісно хитав головою, говорячи: смерть...

... Лука вийшов на двір глукої ночі. Він в снігах взявши заступу пішов до клуні. Там у дальньому кутку копирснув землю і викинув щось важке, залізне. Обтер його полою кожушини і поніс до хати.

На світанні він розбудив Семеновича.

— Голова болить? Випий!

Лука вклав йому в руку важке, залізне, холодне. Семенович впізнав обріза. Випита горілка знову піднесла його думки на вчорашню легкість. Тільки стрибало маленьке, ледве помітне, винесене зі вчорашнього: смерть...

Лука шепотів йому:

— Тобі це зручніше — салдат. І в пісні старій до салдати співалося запитання, мовляв, де ваші жони. Салдати відповіли: «наші жони — ружжа заряджони». Тобі зручніше, випалив у комсомоліста й готово. Йди!

Пальці Семеновича прискіпилися на холодному залізі. Не думаючи нічого він вийшов з хати і попростував до колгоспного поля, де стояв зіпсований трактор.

... Молодий, веселий комсомолец почав свою роботу. Він ладнав мідні, сяючі трубки радіатора й наспівував пісню.

Лети моя пісня високо, до неба,
Як звільнений сокіл від пут.

Свіже, ранкове повітря забиравалося під його легенький, синій піджачок і примушувало тіло злегка тремтіти. Він позіхав, йому хотілося спати. Але роботи було багато і він відгонив від себе сон. На полі крім нього не було нікого. На межі, що колись становила початок землі Луки, ясно розрісся кущ бузини.

До цього куща підійшов Семенович. Він вийняв з-під поли обріза і подивився на хлопця. Йому не було жалко молодости комсомольця, яку він мав зараз припинити. Йому було байдуже до всього. До себе, до весни, до ранку і пісні, що її співав комсомолец.

Лети моя пісня високо, до неба,
Як звільнений сокіл від пут.

Він мав виконати доручене йому Лукою і він його виконав.

Ранок випивав зоряну ясність, вона в'яла й блідла.

За кушем його не видно, хлопець нічого не бачить, він зробить своє діло й піде спати. Згадав сказане Лукою: смерть... Смерть всьому: хлопцеві, тракторові, ранкові, землі. Семеновича охопила жадаба знищення. Вийняв обріза і націлювався в хлопця. Рука його трохи тремтіла і він старанно наводив зброю, націлюючись комсомольцеві в живіт. Той випростався, став рівно, позіхнув.

— Тепер саме раз, прошепотів Семенович — в живіт йому поділю. Обріз зупинився на одній точці і палець Семеновича з усієї сили наліг на курок. Клацнув затвор...

...Пісня обірвалася...

Пострілу не було... Хлопець підвів голову від трактора знову заспівав:

Лети моя пісня високо, до неба,
Як звільнений сокіл від пут.

Семенович зрозумів: патрон відсирів. У нього був засиний. Але він його не заклав у обріза. Хвилювання викинуло хміль з голови. Хлопець, позіхнувши, передав потання і йому. Він згадав, що майже не спав сьогодні. Йому повітря примушувало його здригнутися. Далеко над головою смугою лісу сходило червоне сонце. Хлопець поспішає, він стомився, він хоче відпочити, це життя. Він хоче жити. І все навколо говорить про життя. Він хоче дати життя тракторові.

— А я приніс йому в обрізі... смерть...

А чи ж треба йому вмирати... Лука хоче жити... А його послав він, щоб помер хлопець.. трактор... щоб не засіяв ним... Відстрочити хотів Лука собі життя... А чи треба йому жити?..

В просвіжлій голові промайнув у всю широчінь широким хазяйський піджак...

— Годі бути боржником, треба з нього правити борг

Упав головою на землю і жахнувся з того, що за хвилину міг зробити.

— Йому смерть треба понести... ворогові..

Кинув далеко від себе обріза, вийшов з-за куща і підійшов до хлопця. Той обернувся до Семеновича червоним цвітом радості своїх щік.

— Доброго ранку... хлопче...

— Драстуйте, дядюшка.

Семенович зупинився і глянув на його роботу.

— Ладнаєш... ну, ладнай... ладнай. Мідно ладнай, бо на без цієї машини смерть, розумієш, *смерть*...

Комсомолец відірвався від роботи і кинув Семеновича сміх сірих очей.

— Ех, дядюшко, мій любий, ворогам нашим смерть. Гляньно — весна. Поживемо ми, мої любі, ой, як поживемо...

Семенович посміхнувся.

— Поживемо, ще й як поживемо, а смерть...

Пішов у село. За ним йшла бадьора пісня, що її співав молодий голос.

Лети моя пісня високо, до неба,
Як звільнений сокіл від пут.

Біля села Семенович пісні не чув. Але голос, що її співав, надавав йому рішучості у виконанні задуманого. Він тверстувив на сходи сільради і старанно стер з чобіт бруд перед тим як зайти.

Перед головою сільради сидів Лука. Сгомлений голодбайдуже слухав його, той просив дати йому довідку про народження першої дитини.

Семенович зрозумів його і подумав: хитрує, хитрує, тільки на чію голову ці хитрощі впадуть... На очах хоче бути, коли...

Він підійшов до стола і відштовхнув Луку. Той глянув на нього і в очах його Семенович побачив здивовання, що потім змінилося на страх.

Голова байдуже подивився на нього.

— Чого тобі, Семеновичу?

У всій істоті Семеновича назріло тверде рішення: *смерть ворогові...* і він сказав глухим голосом, ткнувши пальцем на Луку:

— Я і він... комсомольця, що трактор ремонтував... забити хотіли... Я і він... на полі обріз... Комсомолец живий... Беріть нас обох... заарештуйте...

• • •

І. ШУТОВ.

ЛІХТАР НА ВУЛИЦІ

Щовечора акуратно загорався ліхтар на перехресті околиць вулиць Берліну спокійним, рівним, зелено-прозорим світлом, а зараз...

— Ні, ти не спиш, мій маленький хлопчику, твої оченята розкриті і напів-розкритий твій маленький рот... Ти не спиш. Ти часто будив мене плачем серед ночі, так розбуди ж мене і зараз, бо я здається сплю і тяжкий сон сниться мені. Он на вулиці спалахнув і загорівся ліхтар. Такий чудний ліхтар на довгій, тонкій ніжці. Ти так любив бавитися на підлозі його промінням, ловив руками і весело сміявся. Чудний ліхтар, він моргнув тобі і засміявся зеленкуватим сміхом, це тобі, тобі, мій хлопчику. Глянь, підведи свою голівку—ліхтар горить, а ти спиш... Зараз прийде твій батько, він буде сидіти біля столу, підперши голову руками, мовчазний і задумливий. Сьогодні

він не має роботи, але завтра... завтра він її напевно буде мати. Так говорить він, так говорять усі, бо так довго не може тривати. Навіть ліхтар, чудний ліхтар на довгій тонкій ніжці своїм сміхом запевняє нас у цьому... І тоді твій батько засміється, так як сміявся багато років тому, коли був хліб і була робота. Сміх його буде битися об стелю великими, соковитими золотими яблуками... А зараз, глянь—ліхтар...

... ах яка я, забула, що він уже другий день не сміється своїм звичайним прозоро-зеленкуватим сміхом. Йому тепер не до сміху, бо електрична кампанія Вольфа скоротила мережу в зв'язку із кризою. Кампанія Вольфа забрала від тебе мій, хлопчику, єдину іграшку. Ну й нічого, що з того, що згас ліхтар на перехресті. Я запалю лампу, і ти будеш бавитися на підлозі. Встань, підведися. Ти не хочеш підводитися, тобі в колиці зручніше, тепло. Ну, лежи, лежи, мій хлопчику, я зараз запалю...

... ах яка я, забула, що в лампі немає гасу... немає вже кілька днів і густа темінь стоїть в кутках нашої кімнати. Може ти боїшся її... не бійся—я з тобою... і, може зараз, за кілька хвилин спалахне ліхтар, батько прийде—у нього є робота. Видно і весело буде в нашій кімнаті. Ти теж засмієшся—застрибають під стелю золоті яблучка сміху. Підождемо, ждати залишилося небагато. Тільки чого ж ти мовчиш. Закричи, заплач і мені стане легше... а то лежиш нерухомо. Заплач, заплач, мій хлопчику, розбуди мене від сну, бо я здається сплю. Це сон, ліхтар бо запалювався на вулиці безупинно десять років в цей час.

... чого ти мовчиш, мені страшно...

Мати схилилася над колицею холодно-нерухомої дитини й розпачливо шепотіла ці слова. А ліхтар на вулиці не загорівся і темінь зовсім закрила його.

Сьогодні в газеті бюргери читали, похитуючи головами, «ТЯЖКИЙ ЧАС ПЕРЕЖИВАЄ НАША ВІДЧИЗНА».

Ліхтар на вулиці погас.

С. БОРЗЕНКО

ЗАЛІЗОБЕТОН

ПРОДОВЖЕННЯ

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Слова про секретаря колупнули Юдіна по живому, пучкою соли впали на роз'ятрену рану його самолюбства. Але з усякої отрути можна зробити протияддя. Юдін згадав—кілька днів тому п'яний робітник в'яз до Винокаменя, бив себе в груди, криком кричав, навколо себе людей збираючи. «Думаєш з Юдіним ручкаєшся, то розуму його наберешся».

Спогад був приємний і неприємний. Приємний в тому розумінні, що робітник відкрито визнавав його за провідний розум реконструкції, неприємний,—що говорила п'яна людина—тверезий робітник нічого подібного не сказав би. Лінію керівництва, яку партком наче б і ставив горизонтально, позапартійні робітники нахиляли і край Винокаменя був завжди вищий від його краю.

Чутливий погляд Юдіна визнавав. Винокаменя протиставляють йому. Навіть більше—прилюдно визнають за мозок реконструкції, а його інженерній голові приділяють місце понижче—місце калатливого серця. І хоча Юдін добре знав, що без серця і мозок мильного пухиря не вартий,—було образливо перебувати на других ролях.

Відповідаючи на свої думки, Юдін сказав.

— Рівнять попа з панихидою теж образливо для попа. Фу, безглуздя лізе до голови, і як я не бачив. Але...

Юдін зупинився. Крізь густе листя на нього лапатим снігом летіло світло, Юдін фізично відчув його місячну холодність. Застояна сила кинула тіло під дерево і Юдін молодю, як жіночу зачіску, підняв до гори гілки. М'який і зелений сніг повалив ще густіше. Накриті теплою тінню розпалених рук, світлі плями танули на закатах дошовика.

Вперше за останні роки інженер відчув своє тіло. «Воно ще може посперечатися з головою» — подумав він. І йому стало добре, так добре з дитинства не було ні разу. Повна значности життя розкрилося перед ним.

Була рідка місячна ніч, все в ній, як овочі стигле, наливе серпневим змістом. Було видно далеко по площовині, і Юдіну було радісно, що копані, матеріял і люди, як бачить він, працють на копанях, підпорядковані його технічній думці, покладеній на креслунок. Він згадав — дома чекає робота — винахід, над яким доводилось працювати щоначі.

Добрій настрій не залишав його протягом всієї доби.

Двері не відчиняли довго, хоча у вікна було налито жовту олію електрики. Юдін зібрався подзвонити вдруге, як почув лайку. Дзенькнув замок і в розчинені двері Юдін побачив перекошену постать брата по батькові. Брат лаяв свою матір.

— Що тут у вас? — Юдін увійшов до кімнати, не відразу розуміючи, що сталося в ній. Кімната до невпізнання змінилася. Посередині, як могила, напузирився стіл і в столі лежав батько. Юдіну стало нестерпно важко. Обличчя батька вже не походило на поморхлу цитрину, воно було красиве і значність, недоступна живим, лежала в глибоких очищах, а ще більше на восковому, смертно великому лобі.

— Припиніть, як вам не сором. — Юдін став проміж ними.

— Нахаба, та як тобі не сором, нахаба ти такий. Підумайте, Сванет Івановичу, на матір. — Худорлява жіноча постать, забруднена гнівним рум'янцем, з розпеченими очима, темна, рішуча, готова кинути в бійку, стояла перед інженером.

«Друга дружина батька» тонкі, бліді губи (відмітна риса жовчних людей), притиснуті блискучим напівмісяцем і кріпких зубів. — Та як ти смів, мерзотнику.

— Та перестанеш ти колинебудь.

Жінка кинулась до дверей. Хлопець вхопив фотель дуже жбурнув його їй у слід. Крісло вдарилося об стіну.

ніжки, коричневі, кольору крові, бризнули обіруч. З людським зойком, з тваринним ревом рвонувся хлопець на матір. По дорозі вдарився об стіл, стіл нахилився лядою, і батько сповз у чорну льохову тінь.

— Вадінька, що ти, голубчику?

Юдін ледве одірвав його кістляві руки від жінки. Брат бився як епілентик. «Чи не збожеволів він»?—подумав Юдін, але тваринна сила люті пройшла і брат, ридаючи, здитинів в його руках, вириваючися мов голуб.

Зелений фікус зробив крок наперед. Юдін придивився і побачив попа. «Що це, асоціація з моєю моєю фразою, яку я висловив годину тому, чи в мене голова обертом пішла?» Юдін подивився на попа і раптом зрозумів, що батька немає; живого, розумного, з рукою теплою, як сонце, від якої проміннями розходяться жовті пальці, які так гаряче світили в дитинстві.

Сванет Іванович підійшов до нього. Труп лежав на підлозі і вже не тільки лоб, а все тіло, неприродно зігнуте, прийняло восковий вигляд. Юдіним оволоділа незвичайна для його характеру шаленість за розпростертого під столом мертвяка, здавалось, він побив би і поійняту жахом жінку, і брата, якого трусило, як цуденя. Піднята в душі буря опала в ноги. Юдін стримав себе і лише крикнув, звертаючись до попа:

— Геть.—Піп крадькома шез, ніби в ніщо поринув.

Юдін підняв стіл, поклав на нього труп і зупинився над ним. «Дурві письменники, які говорять, нібито обличчя мертвих походить на кам'яну Гіппократову маску. Воно застигло і, здається, натисни на нього пальцем, воно поповзе, і змінить свою воскову форму».

Несподівано гірською зливою ринула темнота в пам'яті, віддаленою блискавкою запам'яталась загасаюча смуга електричної лампи. Юдін спочатку не розумів, яке значення мала для нього темрява. Потім згадав, що всі бетономішалки рухають від моторів і весь жах перестею відбився в його очах, які довго і блакитно виблиснули в синій порожнечі, що відразу стерла нагромаджену бутафорію речей хатнього вжитку.

Інженер кинувся до телефону, але електровня була занята, хтось, мабуть Чишко з дільниці, ніяк не хотів вимкнути. Юдін крутив ручку, поки не вирішив покликати телефонера, але побачив—запалені фари запонами упали з вікон і зрозумів, що за наказом удови, його машина відвозила міста попа.

Нечувана слабодухість гнітила тіло. Жадоба напиться охопила його. Він підійшов до горки. Дубова горка, різана під бароко, нагадала іконостас. З огидою, немов обкладку ку псалтиря, відхилив Юдін дверчата, оздоблені кетягами залізних ключів. На миснику стояли порожні карафки, склянка з недопитим запашним коньяком.

«Попа напувала. Катерино Ванно, та що ж це таке у моїй домі, мій коньяк, на моїй машині». Юдін крикнув, не сказав слова тому, що жах смерті, про який він ніколи не думав, і, про неминучість якого випробувався, нагадав батько, нагло перемістився, і вже не батько усе це блював його, а піп, оповитий цвіллю зеленої рясної Катерине серце.

Юдін сів на канапу руч-об-руч з братом. «І добре, і електрика не горить. У темряві легше забутись». Батьке життя і знову задрісць до Винокаменя стала в горі. «Винокамінь знає, що живе для дітей, що дітям ли-

Інструктор фізкультури. Теж фах, просто обивателіська ретировка від дійсності. І хоча б вчився, прагнув, чогонебудь, а то присідає, робить рухи як балерина, і це має нахабство заявляти, що він працює, що він зморіється, що на плечі йому матір іздерлася».

Вадим підвівся і в темряві тулив до фотеля відбиті щічки. То була огидна риса, входити в раж, а потім підло но замазувати сліди.

«Чесна людина ніколи не пішла б на таке. А мов він зовсім і не брат мені, анічогісінько від батька, і риси жовчної жінки». Юдін уявив її великодушню уразливу улогу, з блідавими лицами, по яких розповзаються блонді коричневих родинки. «Надто багато в братові від гуси, які 20 років тому квартирували напроти. А скільки років йому. Двадцять один, а батькові, здається, 72». — Юдін взяла образа на батька — «П'ятидесяти років оженили вдруге, взяти за себе 20-літню безщасливицю».

— Дійсно треба бути вчителем гімназії, щоб такого йти.

— Що ти?—Вадим підійшов до брата.

— Я хотів спитати, що ти будеш робити надалі,—він особливо підкреслив *надалі*.—Може тебе влаштувати робітником, навіть більше, піти назустріч тобі і дати місце рахівника?

— Тут мені всі шляхи дротом колючим переплели.

По тону зрозумів Сванет Іванович, що брат вигадав нову необдуману авантюру.

— Поїду на село, у колгосп,—цинові очі Вадима спалахнули, як гудзики на чиновничому сюртуці станового,—навіть до партії там запишусь.

Сванет Іванович вийшов на балкон, обіперся на бильця, крикнув, не сказав слова тому, що жах смерті, про який він ніколи не думав, і, про неминучість якого випробувався, нагадав батько, нагло перемістився, і вже не батько усе це блював його, а піп, оповитий цвіллю зеленої рясної Катерине серце.

Потім подумав про своє сорокорічне, порожнє парубоче життя після смерті своєї матері. «Винокамінь знає, що живе для дітей, що дітям ли-

А я, що я, де те продовження мого я, яке зостається після смерті моєї?

«Вся моя мертва праця, турботи про гроші, нахабство брата та улогої жінки, які сміють називатись моєю родиною,—все це не те»,—він подивився на обрій.

— Падають зорі.

«І колинебудь з чумацького возу випаде зірка і як ніж відрізає паланицю, на дві половини розріже небо».

— Так загибають планети і помирають історично прекрасні постаті вождів нової кляси Винокаменів та Чишків. Він востаннє згадав про батька.

«Мізерна обивателіська тля. За 70 років життя лишити землі півметра угноєння, на якому навіть і хліб не виросте трохи печериць, куш лопухів та інколи пшениця десятком гнилизних фіялок».

Пройшов цикл грозових дощів. Хмари криголамом і по небу, ледве не вилазячи на круті береговини землі. Стояла холодна скляна погода. Вадим, як і обіцяв, виїхав на село.

— Ти не любиш моєї матері, — він подивився на брата і здригнув від холоду і від сірих очей, в яких побігли призиристість до себе. — Я теж її не люблю. «І тебе теж і всіх, що борсаються в бетоні, немов у багнюці» — подумав він і вже вголос продовжив, — вона ніяк не здогадається, що мені вже не дев'ять років. Ставиться до мене як до дитини, а сама не може зрозуміти, що партія сортується, виставляє наперед відданих синів класи і відтіняє, у яких напроти сонця видно закаляну кров.

— Кров обчищається в роботі.

— Ти, Сванет, куплений і тому отаке городиш. Вони реалізують твої винаходи та рисунки і за них, лише за них дають тобі їсти, а ти вже й розкис і думаєш, жодна господарча система, окрім існуючої, не зможе реалізувати твого розуму.

— У тебе огидні думки, контрреволюційні думки, ніхто і до Соловків недалеко.

«Невже він не може зрозуміти, що молодь попри своїй опозиційна. Що ж йому треба від мене, — сказав він собі — і подивився на дерева. Статурні, обміті дощі, вони стояли безжалісно красиві і безжалісно німі, відчувшись від нього, нахилились на будівельний майдан. «Хто мене зрозуміє, кому я тепер потрібний, коли навіщо? Дерева повернулись до мене спиною». І знову двоїстий характер заговорив в ньому з давнішньою силою. — «Хочу не їхати? Чи не цінніше лишитися під теплим криком у брата? Ні, треба їхати, за золотим руном, за припосолити своє прісне життя».

— Може влаштувати до інституту тебе, поки пізно. — Видно було, що Сванета Івановича турбує майбутнє братове і він подекуди почував відповідало за нього.

— Не витримаю я іспитів.

— Ну годі на робітфак, в семірічку їди. — Як і завжди, при балаканині з братом, скинів Юдін.

«Треба відрізати шляхи до відступу. Тоді, напевно, поїду». — Вадим швидко увійшов у домілля, сів за стіл і написав Татарниковій.

«Я завжди був чесний з собою і не можу не написати тобі, що батько мій помер і я виною тому. Ми зросли небажаним плодом у череві епохи і нові господарі життя зробили над нами аборт, вони вичищають нас з інститутів і установ, їм мало того, що ми як одірвані від дерев овочі, криємось гнилизною, вони хтять розвіяти нас на порох. Ти найшла собі пролазку — виходиш заміж за чорнороба, а що ж лишається мужчині, — одружитися на дочці наркома. Так чорноробів у нас більше, ніж отих вигідних дівчаток. Тобі в п'ять мільйонів разів легше було знайти свого короля, ніж мені королеву, і я схожу на шосе інших шукань».

Вадим зупинився і поглянув на дрібні красномовні ланцюжки слів. Десь давно бачив він автограф Бонапарта і з того часу три роки вправлявся, поки не споганив свою руку, під руку геніального військового водія.

«Ти знаєш, що мої вдоволення завжди були насолодами розуму. Я ще й досі у мріях володію тобою. Але, що таке думка для мене тепер — брудний вихоть, здібний лише зітерти цвіль з моїх виснажених щок».

До цього місця він писав швидко і природньо, але тут почув, що захопився і глянув у свічадо на свої рум'яні яблушні лиця. І дерева, і мебля, все, що потрапляло в об'єктив свічада, носило особливо світлий, багатофарбний характер. «Як може мертва річ відбити таку красу, недостатню мені — живій людині». — Думка про те, що жінка буде реготати з виснажених щок, зупинила його і він викреслив останній абзац.

«Але люди, яким не лишилося нічого, крім мрії, в екстазі свого затьмарення визивають мрію брехнею. Хоча брехня має свої закони, в основі яких завжди полягає правда».

Він зупинився знову, перечитав листа і все, крім першої строфи, густо закреслив. З насолодою, самокатування прочитав слова: «І не можу не написати тобі, що батьків мій помер і я виною тому» — почав писати далі, всім туглубом надавлюючи на стіл.

«Я видумав нібито розстріляли Костіньку Вербицького (його таки розстріляють, це математична істина, добутий із системи брехні. Він син священика і це вже одно на наш час з'являється приводом для розстрілу. Слова мовразили розум старого батька. (Він захвилювався за подібну долю мою). Апоплексичний удар розковав серце йому як склянку з синім вин...»

Вадим зупинився знову і знову подивився на акварельно прозорі вікна, подібні до карт, якими різався Гаргантюа. — Я їду вабанк, — сказав він собі і можу програти життя.

Парубок заморено відкинувся в кріслі назад. «Ні, не треба писати. Вона ще не доросла, щоб зрозуміти мене», — він з досадою потяг листа, розірвав його на шматочки відразу ж згадав її. Все в Татарниковій було хлоп'яче навіть груди дівчина носила за пазухою як голубів. Два роки Вадим прогуляв із нею, потім, коли Вероніка обридла йому, договорився з Падалкою, що познайомить його з нею, що Падалка обіцяв її, він ввійма її на гарячому, що й стане за розрив їхнього зв'язку. Але Падалка не зробив нічого і лише розказав Вероніці про Вадимів задум. Знайомство (тільки в непередбаченій площині) стало таки за розрив їхнього зв'язку.

Згадки були безбільні, без усякого почуття, немов би в ці пригоди траплялися зовсім і не з Вадимом. Він подумав про Падалку. В пам'яті лишилась Падалчина долоня і в ній, на морецький кшталт, за Брюсом нататуйована лінія влади.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

Прямо з роботи Доля повернувся додому. Він увійшов до дитячої кімнати. Оля спала, придержуючи рукою ляльку. Біле платтячко її було накинута на край піяна.

Доля поцілував дочку і, стараючися не розбудити її, навшипиньках позадкував до дверей, але дитина прокинулася, вона сіла на подушку, протираючи кулачком очі, сказала:

— Знов ти, татусю, мене обдурив.—Дитина докірливо дивилася на батька.—Обіцяв узяти на домну, та й не забрав. У нас уже всі піонери ходили й бачили, як шихту засипають. А я...—Вона витягла губи, готова заплакати.

Доля підійшов до ліжка.

— Оля, любонько моя. Ось перейду на денну зміну, обов'язково візьму.

— А мама тобі котлету в духовці лишила.

Доля посміхнувся. Ось уже другий рік вся його родина щодня харчується м'ясом з власного крільчатника.

— Ну, спи, спи.—Він поцілував дочку і вийшов до спальні. Дружини не було. «Пішла в чергу по гас»—подумав він і підійшов до вікна. На дворі дніло, було видно, як на снігу. З димарів електровні тягся дим, довгий, як хвіст черги. «Ось хто пожирає тисячі тонн нафти».

В кінці вулиці монтажники підводили ґратову щоглу Дніпрельстанівської передачі. Вона визирувала небо і в перспективі якби встромлялася у цегельне м'ясо касарні.

Касарні замикали виходи із заводу. Колись кватирував у них 41-й козачий полк. Акціонери заводу—генерали: Гловайський та Марков вважали за не зайве під боком держати сотні головорізів, які 1905 року за кожний дерев'яний хрест, закопаний над забитим робітником, одержували мідяні хрести на свої груди. Біля касарні було покарано на горло брата Долі—першого голову міського совдепу, а тепер у мурах тих—школа і до неї ходить вчитися Оля. Доля глянув униз. Верхівки осоко́рів доплескували до вікон. Десятий рік дерева тягнуться, щоб стати врівень нових домівлів «радянської колонії».

Ліжко ще було тепле від тіла дружини. Згадалась перша борозна по весні з теплим струмком землі з-під плуга.

Доля ліг. На очі надходила давнина. Нестерпний сум німецького фронту оповив серце. Вони йдуть шанцями, крізь дзенькітні дротини дощу, замінити полк з передових ліній. Пам'ять вирізує першу мумію, сповиту в сіру ши-

нелю. Чавунний колір обличчя. Очі великі, емальові, заковані, як у лежачої Оліної ляльки. Увесь полк стоїть на місцях, подушений газом. Було жахливо ставати пліч о-пліч мертвих, очікуючи смертний подих повітря. Голови зборював огиду. Салдати нищили по кишнях задушеніх, вишукуючи крайці хліба. Дощ перестав. Як порожня консервна бляшанка на смітнику неба валявся місяць.

— Не знаєш, Олю, снідав татуса, чи ні.

Доля зрозумів, що прийшла дружина. Голос її відходив все далі і за голосом відходила вся вона, поки зовсім не зникла. Він розтулив очі. Стіни як оболочку оточували його. Вони сіріли, потім почали осідати на безрадісні Карпатські гори, де вабили око лише зелені гімнастюрки забитих, що нагадували рідний, плодovitий і такий же далекий український степ. Надійшов бран, оскаженіла робота на домнах Крупа в Барбекові.

Доля спав неспокійним денним сном. Жовте тіло вкривалось градом холодного поту. Через три години він прокинувся і пішов на завод. Над домнами було натягнуто сірий тент диму. Доля зійшов на розпечену шлаком землю, її, як солома на току, густо вкривали рейки. Він виждав, поки паровоз протягнув валку вантажену кокшинами, і відразу ж за останнім вагоном здивався з новокризовини. Вигоди рудного оточення перекривають невилучиною, яка, безперечно, вперше йшла заводським пліч до пліч довгих перевозів вугілля. Макіївський завод, який пліч до пліч торкається Донецького басейну, за рік перевозить вугілля на один мільйон тонно-кілометрів більше, ніж ми. Різниця цих перевозів зменшує собівартість тонни чавуну на 3 крб. 78 коп. проти наших колег у Донбасі. Юдін говорив добре. Революція навчила його цінувати кожне слово, яким можна ворога забити на смерть. Він говорив так, що Падалка перестав шепотіти з Невінчаним, а Григорій Данилович відсунув шахову партію, і навіть, не чув, як поваляв ліктем фігури, він обіперся до стіни і обірвав рисунок реконструкції, рисунок летів з грюкотом, як завалене ристовання.

Всі спокійно повернулися (так повертаються до дверей, коли їх несподівано розчиняють) і лише Накель нервово

РОЗДІЛ ДВАНДЦЯТИЙ

— Бурхливий розвиток заводу пояснюється багатьма причинами, зокрема, добрим географічним становищем щодо

скочив, слабодухо подивився навколо і пересів з фотеля підвіконня.

Низький Винокамінь підняв рисунок, але не міг дотягти до двяхів. Тоді підійшов Падалка й почав зсортати пір, як килим перської синьови, розшитий квітами новобудівель.

— Рік тому завод оточувала земля порожня і лиса.

— Подібна до вашої голови, — сказав Падалка і посмінувся жовтою лиштвою нерівних зубів.

— Ні, порожня, як он стіна без рисунка.

Стіна дійсно була широка й жовта, як та пустеля.

— А тепер ви самі бачите, як плодити родить земля від заводу. — Юдін сказав і подивився на німця.

— Ви говорите незрозуміло, як поет, а я 10 років торкаюся Гете. Німці встигли зрадити чарам великої національної літератури во ім'я хемії, во ім'я сухого закону чисел. Скажіть мені інженерну формулу плодючості вашої глини.

— Він бажає чавуну без шлаку і зерен, без лушпиння. Перебив Винокамінь Накеля. Ніхто з інженерів не міг зрозуміти, чи знає секретар чужоземну мову, чи інстинктивно зрозумів німця.

— Ти хочеш формулу, — сказав Юдін по-українському, але Винокамінь не дав скінчити йому і гордо мовою спіртаківця відкарбував.

— Залізна арматура — непереможна партія, навколо як згрунтовано: самовідданість, ентузіазм, активність та ініціативу мільйонів робітників, створюють залізобетонну диктатуру пролетаріату. Ось формула родючості нашої землі великих людей, на велике вугілля, на добрий хліб, і на здвигний, як зброя, метал.

Падалка перегнувся до вуха Невінчаного.

— А він таки не цілком безуман. Сьогодні виявляється, що знає чужоземну балаканину, а завтра виявиться, що він таки не погано зможе кермувати заводом.

— Тсс. — Тільки й найшовся відповісти йому Невінчаний.

Вечірня туманна прохолода, насичена пахощами вугільного диму, пливла до розчинених вікон.

Накель на всі легені втягував приємне повітря. Кожного дня після обіду в Барбекові, він підходив до кватирки і вдихав доменні повіви, які збуджували, як добра сигара. Накель знав хемічну аналізу слабшого за нікотин повітря, при його пахощах металургі почували себе в бадьорій робітничій атмосфері, вони звикали до нього і, відірвані від домен, почували тугу, подібну до туги курців, позбавлених тютюну.

Юдін сидів за широким листівним столом. На столі в робітничому порядку розкладено атраментові прибори та струмент і якоесь виходило так, що на молотковому стеблі (з мотоциклового циліндра, поставленого за книги) виростили мозаїчно приторні квіти. Вони були недоречні на цьому столі, масивні частини якого походили на варстат, і дерево якого було чавунної чорноти і міці.

Накель не міг зрозуміти цієї більшовицької любові й радісного відчування природи. Він ніколи не бачив, як квітне трава, не чув шелесту індігових тіней, не знав, що чорнозем по весні беркий як молоко, а як його розтерти в пальцях — то пахтить хлібом. Він дивився на Невінчаного і йому було дивно. Гросметалург обіперся об спинку кавани і цестить долонею шовкову подушку як тварину.

Раптом німець зміркував, що ці люди, навіть у хатній обстанові, знаходяться на роботі. От сидить Винокамінь, руки йому складено на череві по-дурному, як у провінціала перед фотографом, але дивно, зубчаті долоні сціпили пальці і зішлись як шестерні.

Накелю захотілося дізнатися про що думає робітник, який за партійним становищем потрапив до інженерного товариства. Він почав придивлятися і раптом побачив, що голова Винокаміна мов глобус. Надмірна стомленість виступала синя, як океан, огинаючи підшаний материк чуба. Накель злякався такого гіперболізму. Він волів знизити уявлений образ, зробити його маленьким, наступити на нього ногою, але пам'ять підвертала планету, яка точнісінько повторювала голову Винокаменя. І що гірше за все (він це хоровито собі уявив) — була начинена мозком більшовиків.

Німця опанував жах, він побачив: його оточували вороги сильні і, як знати, може розумніші за нього.

У кабінеті Юдіна зібралась керівна голівка заводу. Чоловіки-інженери не могли пригадати забуту на гімназичних партах німецьку мову. Пояснитися рухами було соромно, вони сиділи уважно, удаючи задоволення від розмови, хоча навіть Юдіна не розуміли.

— Наслідком нашої реконструкції, яка по суті є побудовою нового металургійного велетня, виробництво доменового цеху наприкінці другої п'ятирічки досягне трьох мільйонів тонн чавуну щороку.

Юдін говорив з любов'ю до своєї справи, але Накель слухав не уважно. Він не любив професорів, які бралися пояснювати таблицю множення. Ранкова розмова з Долею була куди краща. Робітник не знав більше від того, що говорив і слова його, прості й природні, сильно вразили інженера.

Як усякий соціально-демократ, Накель думав: «робітничий клас лише здібна зруйнувати старе і не здібна на відтворення нової, відмінної від уламків, культури». Анекдоти були джерелом розуміння його про Радянський Союз. Накель вірив, що більшовики нумерують не побудовані домівки. Перспективна промова Юдіна була саме такою нумерацією: він говорив про незбудовані агрегати.

Німець почав виказувати нетерпіння і вже хотів урвати Юдіна, як той сказав:

— Ми в корінні змінюємо технологічні процеси. От Григорій Данилович винайшов засіб використання в доменому топленні механічно оброблений антрацит.

Накель сплигнув з підвіконня. Намагаючись нерозумною дитячою посмішкою приховати розгубленість:

— Ви, ви жартуєте!

Німець був приголомшений. Остання данина капіталізму, в яку вклав він 20 років колосальної розумової зосередженості — відкрита більшовиком. «А я саме доживав досвідах позитивного кінця» — Накель глянув на Григорія Даниловича. Драні брезентові туфлі. Штани чувалами витягались на колінках.

— Ви жартуєте і підтвердженням тому дрантя вашого Парадея.

Увійшла Юдінова мачуха і внесла склянки. Запахний чай був кріпкий, як обточені мідяні зливки. Вони стояли бліскучі, немов шойно зняті з варстату. Катерина Іванівна вклонилася і постать її худорлява і чорна нагадала німцеві чемні й строгі постаті пруських монастирів.

— Ну як там у вас інженерія в Німеччині поживає? — питаючи, щоб заговорив німець, пробасив Невінчаний. Юдін переклав запитання.

Заходило сонце. Кров біла Накелю в обличчя, він стояв на вулиці — високий, червоний гейзер і начеб не сонце, а мажорант сита, красива пика заходила за вікном.

«Чи можу я сказати, що розумовий потенціал капіталізму ніякі сили не зможуть реалізувати. Визнати мораторій на технічну думку, або сказати про перетворення Німеччини на аграрну країну. Краще не їхати б сюди, щоб бачити свого сорому і не чути свого каяття».

Після голення синява трупно лежала на ликах йому, гурт, як попіл.

Накель подивився на присутніх. «Чи знають вони, що в Берліні 8 тисяч безробітних інженерів?»

— Ворога треба знати, — сказав він і посміхнувся — губами чертельника дотепній відповіді своїй на запитання більшовиків.

Десь далеко, як полум'я, забилися двері. До кабінету Петів Чижко, закривавлені руки його розпечено червоніли. «Катастрофа» сказав він, начеб каменем грюкнув об стіл, відразу ж сіпавуся назад.

— Та підждіть ви, розкажіть, — крикнув Невінчаний. Але за Чижком летіли запони, падали фікуси, сніжно пішли мостини.

РОЗДІЛ ТРИНАДИЯТИЙ

Макар встиг полюбити барак. Так на селі парубки люблять свою вулицю з перелазом до милої. З єдиною горою білизни в руках зупинився Макар і глянув на ліжка. Овсім близько Буняєв приставав до Гордєєва.

— Мирон Васильовичу, в тебе тато є?
Дебелий Гордєєв одвертав широку, як кодра газ, просив:

— Не в'язни. Йосипа Вісаріоновича читаю.

Але невгомний баламут знову чіплявся.

— Чуєш, а чи є в тебе мама?

— Немає.

— А тато?

— Теж немає.

— Так виходить, що ти кругла сирота.

П'ятидесятирічний Гордєєв, мужчина на 8 пудів, обидливо кислив обличчя. Обіруч сміялися хлопці.

— Я сирота круглий, а ти, напевно, круглий дурень. Мирон Васильович зареготав (задрижали шибки, немов би бендюжник протрусив повз вікна) і нагло замовк, вертаючись до Макара. Всі стихли ніби воду дудлячи, вилися на товариша, який скромне збіжжя своє пакує до валізи.

— Не в добру справу ув'яз, Макарку, не на бабі, піяні одружуєшся.

— Хай іде, — Буняєв образливо накинув оком товариша. Мало йому на завсді дівчат підходящих. Хоча б і Килин, немов та калина, рясна і червона. Так він вибрав до себе на трину собі, ні цицьок, ні задю.

— Викинь ти її з голови і давай вип'ємо по шклянці пахучого чаю, — сказав тихий Волошин, який сливе нічого не говорив.

— З пісні слів не викидають, — Макар важко поглянув навколо і зупинився поглядом на некрасивім, але приємнім обличчі Насті. Буняєвій дружині. Настя годувала немовля, і якось тихо дивилась на нього. «Добрі у неї очі. А личчя грубе і ласкаве, немов би чашка, оздоблена синіми квіточками. Така може зрозуміти людину». Розебавшись, пивши рота Макар повернувся до неї, але Настя перевернула його.

— Бачила твою кралу, — голос у неї зірвався, став нескладним, що, як здалося Макарові, зовсім не личив до тремтливості, трохи чарівного обличчя. — З яких це

мішанки комуністів навколо пальця обкручувати почали, товаришу Завада?

Мирон Васильович, високий і круглоплечий, піднявся з койки. Шорстка борода металевою стружкою кучерявилася йому на щоках. Він підняв руку і поклав на плече Макарові шишу за лопату долоню.

— Був ти, голубе, більшовик, і не поганий, на мішанку доперся — крученим паничем став.

Ці слова жиганули Макара і він, не відповідаючи, попросився, узяв валізу і, немов би виний перед Настею, перед Мироном, перед здивованими товаришами, що пооділи його, вийшов. Але пішов не відразу. Шкода було сидіти барак, обжитих людей, міняти кімнату, повну світла, робітничих розмов та дітей, на нове, не куштоване життя.

За ним вийшла Килина, бажала поглянути у слід йому зустрілася віч-на-віч. В око їй відразу впав не застебнутий омір косоворотки.

— Почекай. За голкою збігаю. Гудзика тобі пришварувать.

Вона пришила гудзика, перекусуючи нитку, сказала:

— Ну, тепер навіки серце твоє пришила до себе. — Хоча зазирнути у вічі, але їх німо затуляли густі парубочькі вій.

— Що ж, насправді ідеш? — спитала вона, посміхаючись, на щоках вже котилися живосрібні краплини сліз.

— Прощавай, не пам'ятай лихом.

«Навіть не глянув». Як крізь дощ дівчина подивилася слід йому на ноги, на незграбні робітничі чоботи, в які направлено нові, щойно куплені штани.

А Лисичий хвіст заходу тікав над урвищем горизонту, рідких зеленуватих зор. На другому боці розебана принада молодим жолудем звисав місяць, чашечка зеленого рогу цупко тримала свіжий німб незримої шкарлупи.

«Як красиво» — подумав Макар. «Які дивні ночі бувають житті людини. Дня такого доброго і не помітиш ніколи. Удари я йду? Ах так, до дружини, до нового життя». — Йому

стало добре і важкий, набитий книжками чемодан за легкий, як цеглина.

У гадці він поставив Вероніку пліч-о-пліч із собою, валось з нею просте життя більшовика, сім'янина, з нами, з чарівною радістю праці та боротьби. От вона струнка, як хлопець, з грудьми, що нагадують повну зуху нестиглих крадених яблук. Макар іде розкрили руки до неї, але крок йому перетинає сірий паркан Тідини. Вони стоять півколом випнуті наперед як ще повна великих звічених зубів.

«Ні, я не маю радії, коли всіх розмічаю на кшталт. Є серед них сливе здорові люди і треба робити так, щоб гнилизна не перекинулася на них—здатних цювати на республіку»—Макар уявив собі батька Вероніки і чомусь всю дорогу тепло думав про нього.

На залізничному мості Макар зупинився, звідси було домівлю Татарникових—цегельну троянду в пелюках запалених вікон. Макар бездільно дивився на тінь мосту (вона по параболі відходила від свого антиполю), бо ближче підходив до дому Татарникових, тим дужче не тілося йти.

Тіні під деревами лежали густо, як грязюка після дощу, розмішена чередою. На нього чекали, Макар зрозумів по висунутій в дверях голові Мілі. Він увійшов до кімнати з тою ж нерішучістю, з якою входив до неї вперше. Вероніка поділувала його в губи і Макар відчув на ній терпкий аромат вина, це неприємно здивувало його. Проте ті та подружки Вероніки уважно розглядали Макара, він, сівши на канапу, збентежено перегортав сімейні фотографії в товстому альбомі. Іноді Макар підіймав голову, дивився на тещу і тоді здавалось йому, що низькі на зріст люди ходять і тримають себе упевнено, твердо знаючи своє призначення на землі.

Молодь грала у фанти, дорослий байдак, Веронічин брат стояв навколішках і співав півнем, коли до світлиці йшла нова пара гостей. Жінка окинула присутніх, спити

— А хто ж тут наречений, мабуть, ви?—вона звернулася до якогось дилди, пов'язаного найстрокатішою бородою

ваткою, і коли жінку підвели до Макара, вона підозріло подивилась на чоботи, що лишали на теккінському килимі сліди куряви і цементу.

Увійшов сам Татарников. Сивина водою текла по його голові. Він держав підборіддя рукою, але коли прийняв руку, підборіддя стало вузьке і його прикрила занадто велика верхня губа. Відсутність підборіддя надавала обличчю хитрого крамарського вигляду. Татарников знав це і ховав свій недолік за завжди піднятий тильний бік долоні. І дивно, твердо підведена рука одухотворяла обличчя.

— Ну, ну вітаю.—Татарников обійняв подружжя і Макар побачив, що на новому піджаку тестя, подібна цигарковому попелу, сивіла купка металевих трий.—Прошу до столу, громадяни кустарі.—Голос Андрія Борисовича вирвався зі свистом. Крізь сорочку видно було, як при кожному слові стискаються ребра звивною пружиною. Лиця йому вже встиг поворонити фіялковий рум'янець сухот.

Гості шумно увійшли за ним в чотирі шереги розсаджуючись за стіл. На чолі всіх сів Макар з нареченою, на ній було голубе вбрання. Макар дивився на його крижаний колір і почував як холодом віє від неї.

— Гірко,—підвівся Юрко. Всі встали, підводячи овочі чарок налитих вином,—гірко на честь ювілею Максима Гіркового.—Юрко закинув назад голову, перехилив чарку і побачив всю свою дурість, відбиту на здивованих обличчях присутніх.

У хвилиnnій тиші почув Макар, як горобцями ткнулися в шибки перші краплини дощу. Йому нестерпно запекло мертве світло звернутих до нього очей. «Невже вони гадають, що я буду в них жити, їсти їхні обіди, виявляти родинні відношення до одних мамулуватих гультив Валі та Юри».—Мисль, що він приніс за собою валізу засоромила його. Їржа сорому висипала густо на грубі, чавунного литва щоки.—«Як я не розумів раніше, що вузол нашого одруження зв'язує лише єднання ідейних, культурних та статьових відносин».—Макарові подобалась ясність його думок.—«От було б добре гаркнути цим жерущим кустарям, які вважають шлюб за контракт трудового

союзу, що матеріально з Веронікою ми ні чорта спільного не бажаємо».—Макар подивився на дружину і зрозумів, що вона, не помічаючи його, думала про нього і що думки йдуть напроति його думок.

У кишені пляшкою відсторбучилась книга «Родледера». Макар прочитав її всю, зробив на полях відмітини, хоч слово «дефлорація» навіть не підкреслив, слово запам'яталось саме, бо Макарові було байдуже, чи жила Вероніка, чи кимнебудь до нього, чи ні. І тепер в строкатому вихарові думок сальне слово ввесь час спливало на поверхню. Щоб позбавитись думок, Макар почав прислухатись до панмону, в царині якого знаходилася кімната. По праву руки од Макара сидить сліпа мати Татарникова, худа, одягнута в чорне, як обвуглений пеня. Макар чує—дружина Ніколімки звертається до сусіди.

— Багато чує про п'ятирічку і нічого не бачить. Ще слива людина.

Підпитий Ніколімка намагається затягнути пісню.

— Ех, життя ти наше поломатое.—Татарников перебиває його.—Життя о двох кінцях. Один зламаєш, другий лопатиться.—Він нахиляється до Макара.—Пий, зятьок, горілка, як та пісня, усякий біль заглушає, а я бачу, що тобі серце скимить за парубоцьким життям.

«Бере мене як робітника до своєї майстерні, йому, гасю, руки мої потрібні».—Макар хапає набой чарок і дублетом плетом перехиляє їх. Хміль подерся вгору до голови. Обличчя загубили для нього свої властивості, витягнуті в шереги голови здаються дерев'яними кістяшками на рахівниці.

— Макаре Олександровичу, подайте мені он того баланду, щоб почути Макарів голос, звернулася до нього однієї з подруг Вероніки.

— А мені ветчини, тільки, будь ласка, не жирної.

— 15 крб. кіло, світова ветчина.

Напроти Макара сидить Григорій Васильович Цвітков, винахідник «гідравлика» водяного промивача ватер-класетів. За виразом Татарникова «кустар малих форм». Властивий виробництва скорозшивників «Міг». Свічка довгого

носа його підводиться над свічником мідно-червоних одігнаних донизу губів.

Макар дивився, як сп'янілий Цвітков, розгодований, як подушка, намагався ложкою настрикнути ковбасу. Видише це було занадто комічне і Вероніка надригала кишки, дивлячись на нього. Але Макарові було не до смішок. Він спам'ятав дитинство, коли була одна безтурботна дитяча історія—навчитись плавати. Згадав матір. Він любив приходити до неї в пральню, в теплий пухнастий сад пари, йому забажалося довше зупинитись в думках про матір. Вона сіла на очі білава, зігнута над ворохом брудної панської білизни, і відразу виразно Макар відчув гумову здатність гливкого, цвіллю закисленого хліба. Він був де-шевний. Мати купувала його, а щоб Макар їв охоче, казала, що від цвілого хліба люди вивчаються плавати.

Макар поглянув на стіл, заставлений напоями та їжею, на червонясті бутерброди облич густо вкриті кетовою крою поту і скрипнув зубами. В цьому сильному рипі ніби обцецьками стис увесь свій біль, зненависть і

«Рештки капіталізму, які прекрасно розуміють, що головний елемент господарства—робітничка сила. А її то якраз вони і позбавлені, і вони йдуть на все, видають своїх дітей за людей (за людину вони мене не вважають), а за пару робітничих рук, здатних клепати замки». Він ледве дждався, поки вдих з Веронікою можна було викинути п'яних, жерущих людей.

До весільної ночі Макар не знав істинної тьми кохання. Він був з породи тих молодиків, які вважають, що жінка, що випадково стає дружиною повинна бути готовою стати матір'ю, а парубок—батьком. Через це в любовних справах Макар ніколи не попускав добре підігнаної вузди кріпкого характеру і тепер, коли він приготувався бути батьком, не міг не любити матір свого майбутнього дитинчати. Губи її були розтулені для поцілунку і вся вона лежала свіжа, як модель, по якій можна відливати тисячі жінок, здатних плодити дітей, які на терезах історії переважають дорослих людей товстої класи.

— Ну, любий, скоріш, скоріш—Вероніка потяглась виключателя і Макар побачив всю її, прекрасну до ніг на крихотних пальцях ніг. Він зробив крок до неї і в разу ж з нечуваним соромом затремтів за свою силу. Та сочелітній досвід проходив повз нього. Він ніде не бач креслунків мистецтва кохання і навіть наукового опису його ніде не читав. А от тепер повинен витримати іспит перед коханою жінкою в тім, про що уявлення мав за малюнками в чепурнях. За вікнами босі ноги тьопали по людях. Дощ струмком води витягнутим у ціпок, як стрілець, жорстоко бив об залізо.

— Міля ставить цебро до ринв.—Макар відчув вишневий, соняшно-теплий рум'янець на щоках дружини і враз зрозумів, що під ними не буде роздушених вишень. Взаємне бажання їх було задоволене. Макар хотів увімкнути світло, але вона не дала, ховаючи на грудях йому обличчя.

— Мак, Мадято, прости мене.—Він почував, як смішні сльози котяться через сього і розумів, якою ціною сором заплатила Вероніка за нвоє щастя.

— Не треба, Віро, ну навіщо ти. Ну що ж тут такого. Ми всі... він не договорив, підвівся і розпахнув вікна. Холодом, з прісною вільгістю увірвались до них тендітні пахощі настоящего на дощі саду. Вероніка підвелася на коліна і подивилася в широку Макарову спину. Він стояв над могильним прямокутником шибок і над ним, як виступ, витертий до білого блиску, місяць держав червону земної ваги хмару.

(ПРОДОВЖЕННЯ БУДЕ)

Ст. КРИЖАНІВСЬКИЙ

КАРЛ МАРКС

ФРАГМЕНТ

I

Туманний Лондон. Кабінет
Із вікнами, що в парк виходять
Повітря мов туманні води
Вплива в кімнату.

Шарудить папер

Розкладених на підвіконнях книг.
І доктор Маркс в своєму кабінеті
За звичкою діагоналю ходить —
П'ять кроків уперед і п'ять назад.
Він гостя жде. Хазяїнова звичка
Спокійним кроком міряти кімнату,
Аж фарбу витерли підосви ніг.
Він гостя жде. Заходить О'Брієн
Ірландець — йменням, ділом — комуніст,
І доктор Маркс розпочина розмову
У стилі глибини і простоти:
Живуть слова і оживають речі
В магичнім колі неповторних речень —
Він мов розтворює скорлупу слів
І звідтіль зерно істини виймає.
Маркс ходить по второваній путі
і кидає опукли фраз до гостя.
Він знає — плідна повстанням земля
В далекій Франції родила бурю
І буря весь охопить континент,
«Яка відвага й героїзм у парижан,
Яка самопожертва справі класи,
З-під ярем голоду, під пруськими штиками
Народ зумів піднести стяг повстань».
«О, надто добре риє кріт історії,
Хай виють пси всього старого світу,
Як смолоскид горить пролетарям Комуна,

Я жду вістей з Парижу, О'Брієн».
 «Ви їдете в Париж. Гаразд, гаразд,
 Вже Тьєр, дей виродок, готує сили,
 Їм треба квапитись почать війну.
 Перекажіть же Френкелю й Верлену,
 Що треба зразу рушити на Версаль».
 Надходить присмерк і розмові—край.
 (В каміні золоте жевріння дров
 З вмирушим світлом дня змагається помаху...)»
 «Ви їдете в Париж? Ось лист—
 Паризькій секції Інтернаціоналу».

II

Героїчні заговни виходять з підвалів і мурів
 Із Паризьких трущоб—пекарі, чорнороби, ткачі
 18-те Березня—похід першої диктатури,
 Це народження дня, що зачався у нетрах, вночі...
 З передмість, із завулків, де крутилось життя, як шар-
 манка

Народились вони—санкюлоти з майстерень, халуп.
 Всі знедолені, й босі... Світ стрясає лиха лихоманка
 Революція входить з народом в законний шлюб.
 Це щось більше за бунт. У Парижі не видно буржуїв
 І гримлять канонади, відбиваючи лютість атак.
 На висотах Монмартра. І скрізь барикади межують
 З аванпостами ворога, що з Версалу кидає війська.
 Геніяльний Домбровський на пляцдармі становить заговни,
 Батальйони ревуть марсельезу. Бронемоїзд виводить Ла-
 марк.

Це комуна шле гвардію на оборону
 І на фоні Парижа—комунізм не примара, а факт.
 І в туманному Лондоні переходить до рук О'Брієна
 Лист Варлену і Френкелю. І в стихію повстання мас
 Входить лад і система, як води у річище певне.
 Це знамення часу: революцію творить Маркс!

ОЛЬГА ГОРДІЙКОТРАВНЕВИЙ ДОЩ

Срібними дзвіночками на зелені килими
впали краплі теплі і зів'яли.

Дош промчав травневий на запіненім коні...
На левадах свіжо пахли трави.

День тікав... Тінявий синій вечір
ще не встиг пройтися по росі.
Десь косили буйну конюшину
і бадьоро били по косі...

По-під лісом колективді жваві
шарували віжні буряки,
Й босі ноги їм у такт співали
і у далеч слалися рядки...

І пило, пило прив'яле листя
запашну вологу, як вино.
А думки низались, мов намисто:
— Швидко стане буряком воно.

Восени —

від полів колгоспних до заводів
простягнуться рейки від коліс,
стиглий везтимуть буряк. А згодом —
стане дукром він для сіл і міст...

.....

П'яною вологою на зелені килими,
впали краплі теплі і зів'яли.

Дош промчав травневий на запіненім коні...
Пахли: вечір... трави...

Травень 1932, р.
м. Юзвин.

* * *

Ген здалеку, де небеса
в блакитному ліссі, як у рямі,—
озвалися і поплили,
осяйно ширяться полями.

Надхнені згуки... Лунко. Спів
підноситься. На небозводі
в повільно-танучім одході
у мареві клубками дим...

І на хвилиночку якусь
німіє поле. Вітрохитку
вже й вітер перестав. Бджола
злетівши захитала квітку...

Аж ось: гойднуло,—вітерець
прокинувся. Дихнуло небо.
І сонце вслід за піснею
дивується, що мо й не треба.—

а отже навіть квітонька
тремтить, бо ж пісня—горда. Грізна.
Та й широчінь у небесах.
Ще й просторінь далеко-сизна...

І серце трепетно в мені
падає. Грає сонце. Юрми
танцюючих вітрів. Земля
гуде, а небо в сурми, в сурми.

І я біжу.—Я навздогін
лечу і падаю. Кричу я.
Свободи ж пісня світова
мене підгонить, як отруя.

Гей, струни, скрипки—голосніш.
Дзвенить тарілки золотенькі.
У квіти вплутавсь я—горю
щасливий. Серце як не дзенькне...

ОЛЕКСАНДЕР ХАЗІН

ЛІТЕРАТУРНІ ПАРОДІЇІВАН КАЛЯНИК

ХаПеЗеЗи.

Я починав так:

хапезе,
пролітфронт,
вуспи.

І от

починаю добу нову,
здійснена мета.

Я пісень не міряв грошима,
і коли я вперше прийшов,
я читав поетам вірші мої,
я читав читачам вірші мої,
я Тереню читав вірші мої,
і Терень сказав:

«хорошо».

І тоді я почав друкуватись,
та хіба тільки я один.

Хапезези приходили вкупі
і високі і молоді.

Хапезези приходили вкупі
і високі і молоді.

Хлопці казали мені — пиши,
дівчата казали мені — пиши,
друзі казали мені — пиши...

А зараз кажуть про де:
«колись ти писав хороші вірші,
про молодість і про цех».

А я кажу:

«Ні!»

Так не було,

«Nein»

Так не було,

«Нет!»

Я і зараз пишу вірші

кращі ніж Шеремет.

Приклад:

вечір, що вчора був,

відкриває нову добу.

Відкрито і радісно і легко

на сцену виходить Вадим Собко,

він починає читати... да...

і ось вже тече

голуба вода.

І як матер'ял до майбутніх гроз,

у кожному вірші —

мороз.

Вадику любий!

Ти пишеш здорово,

заля любить тебе без спору,

це ж для тебе танки і рев,

для тебе танки і рев.

Між стільців пролітає вітер,

як продимлена юність моя,

в залі скінчили говорити,

і тоді починаю я.

Грає полум'я жовтим бантом,

я читаю вірші про гранти...

...чути тупіт веселих ніг,

Тупіт веселих ніг...

Критика, консультація

Д. ВОЛКІНШТЕЙН.

О. КОПИЛЕНКО «НАРОДЖУЄТЬСЯ МІСТО»

РУХ 1932 р.

I

Знавці кажуть, що написати твір на актуальну тему і легко й важко.

Легко тому, що коли я не талановитий, то моя тема талановита. Матеріал животрепетний, все кидається жваво та весело, як рибка у воді. Кожний шмат життя народжується прямо тут, на місці. Що вимагається від письменника в такому випадку? Письменник повинен бути лише добрим, моторним репортером. Він повинен мати таке око, щоб побачити все, що йому треба бачити, на хвилю раніш ніж хто інший. Він повинен учасно схоплювати прямо з повітря загальний настрій. Він повинен точно вписувати собі в блокнот найцінніше, що трапляється донебудь навколо нього, найхарактеристичніше, що кажуть і про що кажуть донебудь навколо нього—й готово діло.

Тепер не давай собі затуркати голови зайвими речами й відразу сідай на місце і щовечора, коли приходиш до себе в готель, і за вечір має бути готовий розділ. Пиши прямо без вагання, хай в тебе рука не тремтить—вкладай і все, що спадає тобі під перо, аби лише воно вклалося в поняття «актуальна тема».

Завжди пам'ятай, що не ти важний тут, а новий матеріал, нове живе життя. О, звичайно! Якщо ти вмієш крім цього всього ще й зв'язати назбираний матеріал якимось легким робітним сюжетом, то напевно добре. Це буде справжній зустрічний план на всі сто. А якщо ні, то теж байдуже.

Щоденний перебіг хроніки подій, що ти берешся описувати, він уже сам зв'яже матеріал ланку до ланки, а решта пройде й так: Важко тому, або тоді—якщо ти не хочеш або не можеш бути репортером. Якщо ти не хочеш блукати вдень і вночі з блокнотом у руці, а хочеш чогось вищого.

Ти хочеш у плані твоєї актуальної теми й в душі твоєї актуальної теми поставити певні, важливі актуальні проблеми.

Ти не хочеш і ти не можеш, бо це протиположній органічній письменницькій особливості й всьому характеру твого літературно-мистецького мислення, брати матеріал саме точно з тієї сторони, де він з'являється в своїм щоденнім хронікальним перебігу. Ні, ти мистець, а не репортер і ти хочеш вільно оперувати матеріалом, що ти простудіював, під власною ідейною та

творчою призмою, щоб органічним заглибленим способом подати його в роботі.

Що ж стається тоді? Хронікальний перебіг живих дійсних фактів і подій, які б вони «гарні та добрі» не були на своєму місці, ти категорично відкидаєш.

Тепер ти хазяїн над матеріалом і ніхто більше. І матеріал у тебе ввібраний глибоко в голову, а не лежить готовенький в бльотах. В себе в голові ти сотні разів, тисячів разів перекручував, переташовував матеріал, це віднімав, те додавав і таким способом одібрав зерно від половин. Взагалі ти повівся як «останній барбар» з різними живими місцевими фактами. Але тому з часом після довгої й напруженої роботи, після багатьох болів і змагань з тисячма запереченнями в тебе буде готовий твір, де життєвий матеріал «дістанеться другого відродження», дістане узагальнених типічних штрихів, стане художнім документом не тільки для сьогодні, і від сьогодні, а в творі вбачатиметься підґрунток того, що було в нашому історичному вчора й викинеться світло і шлях до далекого історичного завтра. В усякому разі це лежатиме в художній ідеї авторів, де буде його внутрішня тенденція, до цього він пориватиметься всіма своїми силами.

Олександр Копиленко, беручи нову актуальну тему для свого роману «Народжується місто», йшов шляхом мистця, а не шляхом репортера.

Важко, звичайно, сказати, наскільки він проробив усі зазначені процеси цієї роботи, бо тут намічений ідеал, до якого кожний письменник повинен завжди пориватися. Але основний шлях у нього такий же.

Копиленко має в романі «Народжується місто» свою особливу продуману концепцію, він поставив собі певне ідеологічне та художнє завдання. Матеріал не тисне на нього з усіх боків своїм збаналізованим штампом, що вже виробився в нашій літературі в темах про будівництво, не тисне своєю хаотичною сирію масою й шляком.

Копиленко тут вільно відобразив шмат реальної історії нашого соціалістичного будівництва. Те, що він розповідає про свій Стальгород, можна в загальному побачити на всіх наших соціалістичних будовах. Він подав певний ідейний фокус, що має в собі багато типічних елементів, що ними визначилася боротьба за п'ятирічку в чотирі роки.

І відобразив він це на свій особистий кшталт, ні в кого нічого не «позичав» собі в перо. Нічого нічого не варіював, видаючи за своє. З цього самого можна вже побачити, що Копиленко не тільки повнотою опанував свою нову актуальну тему, а зміцнився й вияснився з формальної сторони теж.

В чому полягає головна лінія художньої та соціальної ідеї роману «Народжується місто»?

— «Місце точно виміряне й визначене для нової будівлі. Вже почали розколушувати землю... Ростає бур'ян, квітка якась наївна й смішна. Засохлий коров'ячий кізяк... На цім саме місці лягає перший камінь, а через кілька місяців виростає новий будинок нового міста...

Через рік тут буде асфальтовий майдан. Крім нас ніхто не знатиме, що дієї осені ми плавали в калюжах багна»...

Оце головна лінія, оце лійт мотив. Це спочатку, це всередині, це в кінці.

— «Колія залізниці гострою смугою перерізає широку відстань заводів від нового міста. Через недовгий час тут буде широкий парк, зелена зона, що закріє заводи від міста. Покищо зараз за колією лежать купи матеріалу і дзенчать механічні пилки...

Одне слово, — на порожньому голому місці виростають великі могутні заводи, комбінати, асфальтовані площі, будівлі й міста. Хто все це робить? Ентузіастичний робітничий колектив, радянська влада, більшовицька ідея на практиці.

Згадується Келлерманів роман «Тунель». Там будує буржуазія, її замір великий, могутній, сповнений ризики, сповнений небезпеки й напруження. Згадуються грубі романи американського письменника Драйзера, де він описує зародження могутніх чикагських підприємств, залізниць могутніх закладів, могутніх фабрик. Що ми бачимо там? І в Келлермановім «Тунелі» й в Драйзерових романах ми маємо дві протилежні сили. Група капіталістичних магнатів або купка капіталістичних магнатів будують фабрики, залізници, тунелі тощо. Вони вкладають в ці підприємства великі капітали, аби з часом набути з них в десять і сотні разів більші за тих, що вони вклали. Тисячі й тисячі робітників поставлені прокласти й зготувати залізницю, шляхи, будівлі й тунелі. Але тільки, саме тільки, будувати й зготувати. Оселити будівлі, заживати з цього всього будуть інші.

Атмосфера будівництва, що її описує Копиленко в романі «Народжується місто» є цілком протилежна Келлермана-Драйзеровому зображенню. Тут збігаються задачі й цілі обох сторін у одне гармонійне ціле. Це значить, тут репрезентовані не дві сторони, а одна могутня творча сторона, один могутній творчий колектив. Тут описаний новий соціалістичний стан стосунків, що знає лише контакт, а не антагонізм і якщо донеде ще проявляються пухгорчки антагонізму, то коли їх розрізають, то бачать, що це просто скалка в тілі, що це просто шматки дрібниці брукху попередніх панівних клас нашої країни. Скалки витягають, рани загоюють, шкоди, що їх накоїло їх шкідництво, беруться виправляти.

Копиленко все це показав у дуже сконденсованій, дуже наочній формі — через ясність своєї соціальної та художньої ідеї. Нова історична фаза постала в цілому світі — це Радянський Союз, це більшовизм на практиці. Ця письменницька мисль стверджується в романі образом, що сильніший від найсильнішої лірики.

— «Переселення вже почалося — в шости будинках живуть ро-

бітники, а всім треба закінчити до кінця місяця. Ще шістнадцять до початку зими. А року 1940 в Стальгороді буде мешканців двісті п'ятдесят тисяч чоловіка і основний план будівництва міста мусить бути виконаний. Крім житлових комбінатів треба побудувати ще й будинки громадського обслуговування. Міськраду, палац культури, оперовий театр, майдан для зборів, пошту-телеграф, телефони, крамниці, клуби, радіо-театр, диспансери, дитячі клуби, паркультури й відпочинку, палац фізкультури, музеї, кіно-театри, готелі, гаражі, школи, вищі школи, й технікуми, будинки відпочинку, розплідники й оранжерії, лікарні, пральні, лазні, трамвайний парк, пожежні депа, крематорії, харчові комбінати, утильзавод, різню, елеватори, холодильні, фабрики - кухні, вокзал...

Глибоко занурено в головну лінію роману Копиленка весь час йде кілька менших, але цілком важливих ліній, що допомагають ствердити патос його нової теми й соціальну ідею роману.

Це питання про інтелігенцію.

Тут ми маємо також дуже конкретне розчленування й диференціацію цього своєрідного соціального шару. Дві різні фігури фахівців — Безрукий, Всеволод Кааб, два німецьких інженери Моріц і Франц, бо божемна інтелігенція з Галиною Кааб, старий професор Кааб, його жінка, професор Вахра та його сестра Феня. Всі вони показані, як брутт й покладки ворожого капіталістичного прошарку, що відживають кожний по своєму в умовах Радянської влади. Де які як Безрукий та інженер Всеволод Кааб тліють це, вони не спроможні наробити нам великої шкоди, з них можуть вийти шкідники теж. Решта вже просто брутт, дрантя. Нове соціалістичне суспільство використовує їх остільки, скільки в нас використовує кожний старий утиль — більш корисний більше, менш корисний — менше.

Два німецькі фахівці Моріц і Фрід, хоч як соціальні типи вони сильно різні, теж такий утиль. Але це вже - імпортовий утиль. З цей утиль нам доводитись, на жаль, платити ще валютою.

От з цієї групи Копиленко вихвачує тільки дві фігури — старого трудяшого інженера Кривду та молоду Таню Кааб, — вихвачує, як вихвачують два дорогі, потрібні шматки доброго матеріалу з вогню довгими щипцями. Старий інженер Кривда йде рука в руку з ентузіастичним робітничим колективом, це його шлях, інший шлях йому не потрібний, проти Безруких і Всеволодів — Каабів він боротиметься з цілим колективом, в якому він знайшов друга й певну опору в житті. Й молода Таня Кааб, що раніш переходить на ідеологічні позиції революційного пролетаріату, пристаючи до нього під час його соціалістичного будівництва, потім, коли логіка її ідейного розриву з її соціальним шаром приводить до фізичного розриву з її домом, батьком-матір'ю, братом і сестрою, вона вже йде приєднатися до революційної класи назавжди й навіть з її домашнім інтимним життям... З ве-

ликим художнім тактом Копиленко провадить зближення Тані Кааб з Павлюковим робітничим домом і з самим Павлюком. Це одна лінія, проти лаятмотивні лінії всього твору.

IV

Друга лінія охоплює другу частину типажу в романі «Народжується місто». Тут ви вже маєте конкретного суб'єкта соціалістичного будівництва — цілий робітничий колектив у його найкращих типічних представниках: бригади, бригадири, виконроб, й всі ці керівники соціалістичної праці. Їх подано як «тіло і кров» будівництва. Навколо цієї групи автор концентрує найважливіші задачі роману. Для того, щоб більше підкреслити їх ясність, він подає пару грубих мазків смолою, протиставлячи їм баракальників на чолі з старим консервативним тинькарем Свиридом Решетником в їх цілій громадській та особистій нікчемності та паскудстві.

До цієї другої лінії повинно за ідеєю твору залічити також Кааб та старого інженера Кривду. Всі вони стоять на одній лінії — Микита Павлюк, Неїжмак, Рая Душа, Таня Кааб, старий інженер Кривда, Ваня, Марфа, Маріям Базала тощо. Всі вони являють собою одну ділу соціалістичну сім'ю, що їх автор подав на великим мазком більшовицької епохи. Це вони будують соціалізм у нашій країні, це вони виконують п'ятирічний план в чотирі роки, це їх мають на оці найвищі партійні й радянські планувальні органи, складаючи новий соціалістичний план другої п'ятирічки.

В житті, поодиноки, вони всі прості люди, таких є тисячі й тисячі. Їх з цієї сторони автор майже не розкрив їх, подав етюдно й мало опрацьовано — що це за герої до роману? Так, для роману в старому дореволюційному розумінні вони таки нічого не являють собою. Поперше всі вони «п'ятнадцятилітні», їх життява нитка починається лише з Жовтневою революцією. Подруге без патосу Жовтневої революції, все одно чи в минулій своїй фазі, чи в теперішній, вони таки є нічого. Жодний більш-менш «солідний» європейський романіст не хотів би навіть на цих «теж мені» героїв подивитись.

Копиленко їх віддано зібрав, надав їм імена та прізвища, всіх до одного паспортизував і поставив на перше місце.

Країна повинна знати своїх героїв, все одно великих, пересічних, маленьких. Бо всі до одного вироблені з того ж самого історичного більшовицького матеріалу.

Копиленко не каже цього ніде одверто, але весь романтичний перебіг роману, весь романтичний кольорит робить твір поемою, в якій оспівуються конкретні герої теперішньої жовтневої фазі. Їх за всією поетикою твір таки більш схожий на поему, ніж на роман.

Весь твір має в собі якусь внутрішню, вібрувальну ідейну мелодію, це мелодія колективної ентузіастичної праці, йогого комсомольського оптимізму.

«Шикатурочка, шикатурочка моя,
Комсомольська...
Шикатурочка та
Більшовицькая...»

Ця пісенька народжується сама від себе, й словами й мотивом у Вані, коли він стоїть нагорі на козлах, змагаючись в роботі упертою заскорузлою групою Свирида Реметника.

Для унутрішньої юно-романтичної мелодії роману це звучить наче мотто життєвих радощів і нового народження. Й весь твір наскрізь просякнутий юною вірою його юних будівників.

Але не зважаючи на юно-романтичний тон твір не розплесканий, навпаки, він пресований до краю й дуже ошадно написаний. Кожна фраза має в собі якусь пропорційність, певну грацію, що постає з економії в рухах. У всьому творі відчувається певна культура слова, хоч зі слідами ще не цілком віджитого колишнього естетизму. Ще більш гідне уваги те, що Копиленків літературний стиль є іменно сухувато раціоналістичний. Копиленко не мріє, Копиленко мислить, думає. Його почуття, думки, ідеї теж раціоналізовані тут. Герей, акція розвиваються більше в логічному плані ніж у психологічному, більше навколо логічного фокусу, ніж психологічного. Він дуже раціоналізує факти, типи, їх думки, переживання, мрії та розмови. Він їх не лишає вільними ні на одну хвилину, він підказує їм всі їх акції, дії, він владує над ними самодержавно.

Як же трапилося, що твір дістав таку сильну зарядку романтичного патосу? Відповідь — оптимізм самого матеріялу шумує в рядках. Оптимізм матеріялу, ідеї, масового надхнення. Це надає романтичного й поемного кольориту всьому творові й робить його ліричним та мрійним.

Копиленків літературний шлях не був досі цілком вдалий. Він занадто експериментував дутим психологізмом, гнилим патологізмом, гнилою декадентською еротикою. Це йому спаскудило всі його революційні теми. Через це він був доволі еклектичний і формою й змістом. Та інакше й бути не могло. Він учився в добрих письменників поганих літературних шкіл. Запізнілий український літ-декаданс завжди тягнувся йому слідом.

Через первовий, скривлений сюжет, ексцентричний стиль, оголений образ, обрублені несподівано-раптові початки, середини й кінці раннього Хвилювого — він ще протяг щось з Вінниченкових «глибоко-думних» богемних проблем в дусі «Чесність з собою», «Брєзня» тощо, звичайно, одягнених в радянський одяг та ситуацію. Було щось і від Всеволода Іванова та Пільняка їх першого періоду. Копиленко, як письменник, довго платив на дім шляху значну данину.

«Народжується місто» є поворот убік і стрибок через кілька бар'єрів разом. Інший письменник з меншою культурою пера,

«сприйняттю» менш раціоналістичним апаратом мислення та думання, — напевно зламав би собі при цьому карка. Копиленко виштовпав цілий ділісінький та й ще з досягненням.

Що це визначає? Це визначає, що Копиленко шукає своєї теми, свого типажу, свого матеріалу. Це показує також, що його шлях до цього часу був неорганічним для нього. Там він не міг знайти свого власного кутка, своїх героїв, цебто знайти самого себе. Той шлях був мабуть мало конгеніальним його психічній та художній особистості, там він експериментував на дуже вузькій базі, там він зазнавав впливу та настроїв застарілих, тухлих джерел.

В «Народжується місто» він прилучається до творчої ідеї жовтневої епохи. А така ідея може вести й жити такого серйозного письменника як Копиленко. Тепер тільки Копиленко може зрости з усіма своїми можливостями. Копиленко тут на початку нового здорового шляху. Те, що він писав до цих пір, слід в ідейно-художньому розумінні вважати за якийсь доісторичний період його літератури.

«Народжується місто» є достатній доказ того, що письменник усвідомив свій правильний шлях. Цей твір виставляє Копиленка в новій українській ралієвській літературі, як письменника з власним лідером і характером. На цій шляху він принесе літературі багато нового й доброго.

Л. КВІТКО, «ЛЯМ ТА ПЕТРИК»

ДРУГЕ ВИПРАВЛЕНЕ ВИДАННЯ «УКРДЕРЖ-
НАЦМЕНВИДАВ», 1932 р.

1

Лейб Квітко, один з актуальних серед ліриків Жовтневої революції вславився в єврейській літературі, як поет з дуже оригінальною та своєрідною образністю, багатою сильною лексикою та силою-силенною нових словотворів і нових словесних форм, що значно збагатили скарбницю єврейської поетичної мови. Тому не дивно, що такий серйозний майстер і творець поетичного слова взявся, кількох останніх років, поспитати своєї сили також і в прозі.

Для прози, oprіч багатого словесного матеріалу, Квітко має, супроти інших жовтневих поетів-ліриків, досить життєзнання та життєвого досвіду. Своє життєзнання та життєвий досвід Квітко вільно та широко назбирав та здобув і в своїм раннім дитинстві, що було сповнене злиднів та гіркоти, і як юний робітник, переходячи від одного хазяїна до другого, мандруючи з міста до міста, то фарбарем, то заготівником, то працюючи коло шкіри, то роблячи в порту.

«Скільки латок на штанах,
Стільки хазяйчиків різних».

згадує він про ті роки в одній пісні.

Якщо багато страждав поет і багато перетерпів в житті, то в нього склався капітал, що важливо для кожного серйозного письменника та митця. Л. Квітко має багато солідного, власного письменницького капіталу.

Ще перед тим, як він почав писати прозою, це опукло та ясно виявлялося в його пісні. Його пісня завжди насичена життєвою справжньою дією, дуже гострими, важними психологічними та побутовими штрихами.

В найкращих з його пісень, ліричний і драматичний зміст розгортаються здебільшого певною захоплюючою сюжетною композицією. Його строфи та вірші обіймають різноманітну гаму звуків та ритмів від найінтимніших та ліричних до басових, грудних і епічних, але здебільшого вони проявляються всюди навколо певної матеріальної суті, навколо життєвих фактів та речей, навколо якоїсь акції.

В його піснях, не кажучи про його дитячі пісні, де Квітко створив найкращі поетичні світові зразки цього роду, ви знаходите на кожному кроці образ, соковиту постать й далеко менше *просто* лірики, *просто* настрою, хоч, зрозуміло, єсть, особливо в найраніших піснях його, й такі теж.

В «Іам та Петрик» Квітко таким способом приходять цілком органічно та природньо до прозової форми.

II

Прозова форма приготована в нього п'ятнадцятьма роками творчої роботи як поета з сильним, глибоким почуттям, оригінальним живим матеріалом, пристрасним поетичним змістом, любов'ю й нахилом до акції, сюжету та конфлікту.

Але іноді це теж не допомагає. В поезії потребується зі всіх цих видів лише певний мінімум. Там же ми маємо справу з певною специфікою конденсованої ритмічної форми та композиції, а проза, справжня проза, має, розуміється, свою власну формальну специфіку, що радикально відрізняється від поетичної форми.

Це визначає, що, беручись до прози, Лейб Квітко не просто механічно пересів з одного коника на другого без усякої потуги, спираючись тільки на опрацьоване слово, образ тощо з його до-теперішньої поетичної творчості. Аж ні в якому разі, ні!

Специфіка прозового твору вимагала від Квітка виробити собі з великою напругою й великою письменницькою впертістю самостійний, власний, рідний, характеристичний прозовий стиль. Звичайно, це йому далось не так легко, як можна подумати зі сторони. Перші прозові спроби («Ба ріаграндер фел»^{*)} та інші подібні спроби вийшли в нього якось надто легкі, без унутрішньої ваги, без характеристичних для Квітка рис або з карикатурно малими характеристичними для Квітка рисами.

Квітко подався там на слизький, банальний детективний жанр.

^{*)} В виданому українському перекладі під назвою «В порту».

хтів, щоб вийшло в головному достатньо цікаво. Він не вклався в рядок цілою своєю істотою. Він не сказав собі—«я взявся до цієї роботи, робота мені мало знайома, як же його зробити, щоб вийшло щось путяще».

Правда, одна влада прозова риса була в «Ба ріаграндер фелі». Там відразу можна було помітити, що Квітко з часом спробується розвинути сюжет. Він володіє зовсім не погано мистецтвом оповідача, хоч покищо виходить щось надто легке, надто поверхове, надто «дешево-європейське», але оповідати він уміє.

Замість канонізованої в єврейській літературі України від раціональних, — Ністерової перевантаженої живописністю та Бергельсоною ліричної лірики прозової форми, що мертвить дію, що плутає зашатовує рух — замість цього Квітко вибрав динамічну жваву відповідну форму. І це показало, що він правильно вхопив від чого нова радянська проза повинна була відійти в єврейській літературі яким шляхом вона повинна була піти, а також і йде тепер.

І більш, здається, нічого.

Навіть багато вдалих побутових рис з німецького побуту та життя, які ми знаходимо в книзі «Ба ріаграндер фелі», навіть революційна пролетарська тематика книжки та новий цікавий типаж, не зуміли створити тут чогось кращого. Це було написане з чистим серцем, письменницької, очевидно, це коштувало мало й тому мало захоплювало читача.

Може, сказати можна було б щось про мову — не було в ній нічого ядра, несподіванок, творчого розмаху Квітчиного поетичного слова, але певна мовна форма там була блискавкою Квітчиного своєрідного, хитрого гумору, дитячо-веселої витівки прослідкувати там час від часу серед рядків, і знов таки більш нічого.

III

Зовсім інакше сталося з «Лям та Петриком». Від «Ба ріаграндер фелі» покищо потихеньку минуло кілька років.

Певні авторитетні літературні знавці, на вподобання та оцінку яких Квітко завжди зважав, зіпсували йому за цю книжку немало грошей. Він сам з часом зрозумів ту небезпеку для свого нового прозового шляху, що загрожує йому від легкого жанру в «Ба ріаграндер фелі». Він, як видно, взявся зі свіжими силами працювати і працювати ще раз по-новому, як і личить такому гострому й рішучому поетові, як Квітко; вперто, крок по кроці, сам себе контролював на кожному рядку, на кожній фразі, на кожному реченні та слові.

Це визначає, що Квітко протягом кількох років вперто й зацікавлено вчився, вдумувався і цілою своєю письменницькою силою намагався добутися до суті справжньої великої прози, аж доки він не знову знайшов.

Прямі з першого розділу книги «Лям та Петрик» ви вже бачите, що Квітко показує себе в своїй прозі саме так, як раніш у своїх поезіях, самостійним, вельми своєрідним й вельми значним стилем.

Це не цілком стиль його поезій, це більше розмовний, широкимасовий стиль за своєю формою, будовою та складом і також за здоровою простістю, здоровою життєвістю, здоровою сутністю, але під той же час він по Квітчиному оригінальний, по Квітчиному своєрідний та важний за лексикою, фразою, образом та словом.

Під час читання вам завжди здається, що ви буквально вхлюпюєте м'язи, свіже тіло, вібрацію почуття, фантазії, та зльоту. І прямо з першого рядка вибивається й захоплює читача інтимний Квітчин тон.

Місцями, особливо там, де він змальовує дітей, Буг, садки та лани, близькі хатні події навколо смерті Шейндлевої, її похорон, заглиблення в собі Ляма та Петрика. Їхні думки й розмови між собою; між бабкою, матір'ю й Лямом—місцями інтимність письменницького почуття підноситься до вельми високої ліричної та драматичної сили, що надає всім моментам заглибленого соціально-синтезичного сенсу, надає їм височини та простору.

Для Квітчиного нового прозового шляху все це має ще особливе значення. Ввесь побутовий матеріал в «Лям та Петрику» й певною мірою цілий типаж навіть за невеликим винятком (Потла) й ще чогось, що стосується до рис і моментів часів імперіалістичної війни—є старий та колишній. Всі його фарби й соки вже використані в єврейських клясиків, і повторені з певними диверсіями від багатьох хороших письменників доклясичного періоду. В такому матеріалі можна бути лише епігонічним, пробувати «старі» тони на власний голос, як це робить Кіппіс з Шолом Алейхемовим стилем та жанром.

Квітко тут зо всіх боків новий. Секрет цього дуже простий. Квітко в «Лям та Петрику» нікого й нічого не стилізував—а з побутового матеріалу, ані типуажу. Квітко тут увесь час ішов по дихом власної, нічим не обтяженої оригінальності. Не диверсією, не варіацією старого й вчорашнього, а з новим, з революційно прететарським критерієм підійшов Квітко до свого літературно-мистецького завдання й це надало йому можливості побороти застарілий матеріал та застарілі факти.

З цих нових позицій, позицій письменника й людини, що живе й зростає в епоху пролетарської революції й загостреної класової боротьби, він дивиться, зображуючи всі конфлікти між Лям та Петриковою групою з однієї сторони, з Гайзуттеровою групою з другої. Це дало йому провідну ідею для цілого твору й певний соціально-художній критерій для всього і для всіх.

З цього критерія Квітко змальовує соціальний тип Гайзуттера. Йосі-Лібера, Лук'янову, Ваковського, Гелі-Голди, Моті, весь їх хатній побут, їх особистий характер і особисті пристрасті, а також їх жінок та дітей, їх обоюсторонні стосунки між собою й їх стосунки з навколишнім світом і цілим змістом, що навколо них.

І це саме робить їх такими соціально-визначними, без хитання зненацька до добра й зненацька до зла, а завжди глибоковіданими до того, що вони є своєю соціальною суттю й своїм соціальним

грунтом. Але саме це ставить їх уже поза дрібно-буржуазною традицією нібито «об'єктивного», нібито вселюдяного критерія.

IV

Але чи можна сказати, що в «Лям та Петрику» однаково збігаються інстинкти класові емоції авторів з його здобутим уже за часів Жовтневої революції соціалістичним критерієм? На цім шляху Квітко проробив великий шмат роботи, не менше ніж у здобутті собі власного оригінального прозового жанру та прозового стилю.

Наприклад в першій виданні «Лям та Петрика» є сильна інстинктивна соціальна емоція, але не всюди там є досить широкий синтетичний соціально-художній критерій; не всюди й не достатньою мірою зливаються ці два потоки в одне ціле. В цім розумінні в нього справа краща з негативною Гайзугтеровою групою, хоч і тут показано більше «соціального біологізму», ніж соціальної свідомості. Але ж ця група більше ніж інші психологічно опрацьована, більше сторін показано, більше кутків, більше нюансів, більше м'яса, кольорів, фарб.

Позитивна Лям та Петрикова група виходить навпаки, — далеко слабше. В зображенні цих типів Квітко оперує здебільшого, своєю голою соціальною емоцією. Глибший соціально-ідеологічний критерій, що повинен показати їх, як людей *нової* соціальної свідомості, ще слабкий там, а там, де він показується більш-менш, він примітивний та елементарний.

Доки Лям та Петрикова група змальовується в їх дитячій віці, доти важить достатньо інстинктивна соціальна емоція, але коли вони підрастають і вступають в нову життєву фазу, вони стають художньо слабшими, однотонними, нуднішими. Тепер вже мало інстинктивної зненависті до хазяїна, до багача, до експлуататора. Тут уже треба було вжити широкого узагальненого, соціально-ідейного критерія та аналізу. Тим то вони торопіють місцями, не знають куди їм іти, стають голими зсередини, мають мало характеристичного кольору. Нитка їх ідейного розвитку заплутується й не йде далі.

Ось чому в першому виданні друга частина роману вийшла далеко слабша за першу частину. Показуються тут моторні, детективні штуки з «Ба ріаграндер фел». Показується знову розважний жанр, увесь тон стає дешевий, легкий, банальний, де вже більш ляпано ніж писано. Вся дія навколо спадає й лишається немічною, порівнюючи з органічною й соціальною суттю твору в цілому. Автор хтів дим, як видно, компенсувати розрідженість і внутрішню голизу соціально-громадського розвитку та ідейної акції, що натурально повинна була прийти після ясної й густої першої частини.

Але це тільки накоїло шкоди творові. Навіть негативною Гайзугтерова група така кровиста й насичена соціальною дією та

акцією в першій частині, в другій частині роману теж лишилась стояти посередині й мало чим пішла вперед. Розважні штуки теж не змогли допомогти їм чимсь до кращого. Штукарський революційний детектив та розважний жанр з «Ба ріаграндер фел» таким чином ударяв обидві групи твору.

В другім виданні, яке автор ще раз наново обробив, справа вже краща.

Повертається місцями щільність і достатність малювання та характеризування не зовнішніми трюками та цікавими витівками, а з органічної внутрішньої матеріальної суті самої, з своєрідности та типовости, що їх дія набуває сама від себе й сама в собі, а також із заглибленої характеристики героїв. Особливо опукло вже вирізняються тут образи Йотла, Ельке, Петрик, Кет.

Але в ділому цього ще не досить. Автор повинен буде ще багато покласти сюди з усього гарного, що посідає його перо, як буває коли він упреться, коли він трудиться й шукає й не дає собі помиритись з дрібницями та грошиками, а хоче здобути абсолютно-коштовного слова, абсолютно-коштовного образу, ідеї, почуття, думки. Одне слово, над всією другою частиною роману повинно ще підняти загальний соціально-художній критерій—до сили інстинктивної соціальної емоції, щоб вони стали одним, єдиним цілим.

Добра лиш усюди пластичність безпосереднього образу, багатство життєвих фарб, її грайливість, її різноманітні тони та побутові нюанси. Тут ви всюди відчуваєте, що автор умочує перо широко, вільно, певно в десятки фарб, дає на диво смачний та своєрідний кольорит людського типу, взагалі сильний і різноманітний життєвий кольорит. І там, де в нього добре опрацьовано, виходить завжди оригінально, власне, повнокровно, повнотіло й все зображення йде вглиб.

V

В новонадрукованих розділах його другої книги «Відергебурт»^{*)}, запланованої, як дальшу частину роману, приходить вже те, що бракувало в «Лям та Петрику». Тут ми вже бачимо новий масштаб для людей та подій. Цей новий масштаб—є нова достигла соціальна свідомість, широкий загальний ідейно-художній критерій. Це вже підносить всю дію на височинь синтетичної пролетарсько-революційної конценції, це надає також нового обшину для дальшого розвитку його прозового стилю та прозового жанру. Тут Квітко показує нову силу малювати сильні складні ситуації, сильні складні типи й характери.

«Відергебурт» може визначати новонародження раніших «Лям та Петрикових» героїв. Тоді їх ідейний класовий досвід був затуманений, безформний, примітивний. Вони ж кінець-кінцем були не більше, як діти з народу, що зросли у відсталім провінційно-задушливім, міщанськім оточенні з убогим розвитком про-

^{*)} «Відродження».

хукційних сил та засобів, маленькими заводами, маленькою торгівлею, маленькими можливостями, маленькими потребами.

Їх соціально-класовий інстинкт, який він не був безпосередній та ширій з самого дитинства, він усе ж, за тим часом, був надто обмежений, а ширшого соціального критерія вони не мали відкільки здобути без помочі зовнішньої організованої сили.

Жовтнева революція стала для них свіжим весіннім громом над головами, вона відкрила їм розум, дала їм потрібний класовий критерій, показала їм шлях життя, а шлях найбільшій народній масі—є шлях класової боротьби—її вони наново народились. Тим то такий новий, такий широкий тут художній жанр в порівнанні з «Лям та Петриком».

Герої її типи, переходячи з «Лям та Петрика» в нову книгу «Відергебурт» мають під собою широкий простір і психологічно й ідеологічно вони є втіленнями нового простору.

Так і з Гайзугтеровою групою. Завдяки новому стиглому, соціальному масштабові, якого автор уживає тут, вона стала художньо сильнішою, драматичнішою, пристраснішою. Їх класова ворожість оголеніша, розкрита, густіше замішана без витівок, без дрібно-буржуазного тушкування—чиста дія, чиста акція, запекла соціально-класова боротьба. Особливо показується тут у вищій фазі типу її характеру Гайзугтер, Йося-Лібер, Мотя, їх жінки.

До Лямової групи надходить діла фаланга нових типів, що буквально захоплюють око та подих, так широко, ново, свіжо й головне по великому вони взяті. Особливо анархіст з Америки Ле-венгард, Гайло, Міша Альберт, Яша Бойм та інші.

Тим часом і вони ще трохи слабші за Гайзугтерову групу. Але, мабуть, в дальшому розгортанні роману вони стануть повноцілними й насиченішими. Мабуть автор надасть їм далі не тільки захоплюючої революційної біографії, а й досить революційних пристрастів, щоб і вони стали такими інтенсивними, драматичними, по-бальзаківському багатобічними, як і Гайзугтерова група.

ВАСИЛЬ КЛЕН

I. МУРАТОВ, «КОМСОГРАФІК» ПОЕЗІЙ

ЛМ, 1933 р. ст. 60, ц. 1 крб. 50 коп.

Ігор Муратов—один з небагатьох молодих поетів, які заводять до літератури мотиви класової боротьби в капіталістичних країнах.

Спроба письменника поширити тематику української поезії, а цим самим показати наростання пролетарських революцій в капіталістичних обставинах і водночас жахливі матеріальні умови робітничої класи, на ґрунті яких розгортається боротьба цих антагоністичних клас, не може обійти уважного літературознавця, і отже—якоюсь мірою його не зацікавити.

Українська радянська поезія, треба визнати, дуже бідна на інтернаціональні теми, які з усією вичерпливістю і художньою переконливістю — говорили б про класове розуміння шляхів робітничої класи в капіталістичних країнах.

Розуміється, якщо говорити про поетів, що бралися до висвітлення в літературі інтернаціональних тем, то доведеться в першу чергу вказати на майже єдину постать пролетарського поета — піонера інтернаціональної тематики в українській літературі — Івана Кулика, що майже всю свою дотеперішню творчість пов'язав з американою революційною дійсністю.

Один він і ще Олекса Влизько в «Hoch Deutschland» серйозно опрацьовують цю ділянку суспільного життя.

З цього погляду поетичний доробок молодого ударника-поета Ігоря Муратова, зібраний у першій його книжці «Комсографік» не тільки повинен зацікавити нашу критику, а й стимулювати до активного на це реагування, допомагаючи поетові якнайскорше усвідомити її перебороти помилки своєї творчості.

Через те нам хочеться насамперед зупинитися на циклі — фрагментів, де, на нашу думку, виявилось неглибоке авторове розуміння революційного робітничого руху, а відтак — і поверхові висновки, яких поет доходить по відношенню до революційних подій у багатьох своїх поезіях.

Перший фрагмент «Відходять кораблі», показує чикагського капіталіста, власника велетенського заводу фрезерних станків, що спостерігає у вікно своєї кімнати, як кораблі відпливають до Радянського Союзу.

Там на фрезерні станки чекають соціалістичні заводи, і капіталіст не посилав би свою продукцію, але «світ його затхнувся тлінню».

У спазматичній ненависті до трудящих, Крез мріє про майбутні «газові хмари й танкові десанти». І лише криза, що примусила купців «зерном Атлантику годувати» та революційно-організовані пролетарські маси, що одного дня можуть шквалом знести весь капіталістичний лад, стримують капіталіста від інтервенційних плянів:

«Не надішле він танок. Ні.
 Бо ті, хто зараз
 на світанні
 Стоять мільйоннами у
 бірж,
 Чиї в машинах
 кров і цвіт,
 Повстануть
 за Червоний Схід
 Й наблизять
 Креза
 день останній».

З фрагменту, в такому вигляді, як він поданий автором, випливає висновок, що своєю неправдивістю псує все революційне спрямування цієї поезії — капіталіст не надішле танків, бо перед його лицем стала грізна й сильна пролетарська кляса.

Аргумент, що й казати, сильний, і на перший погляд, переконливий, розуміється, не підлягає запереченню, але безумовно однобокий і свідчить про недостатню обізнаність поета з розвитком пролетарського робітничого руху, зокрема в Америці, про яку він оце пише.

Хіба можна пояснити вчинки капіталістів («не надішле він танків. Ні») тільки тим, що капіталісти стають віч-на-віч з пролетарськими озброєними загонами? І хіба тут немає складнішого плетива класової боротьби в різних формах, глибокої і на перший погляд, непомітної для звичайного ока.

Не можна серйозно говорити, ніби капіталіст не пошле танків до Радянського Союзу; це наївно й непереконливо звучить у поета, насамперед тому, що автор не дораховує взаємно-суперечливої класової боротьби в західно-європейських умовах та в Америці, зокрема.

Образ чикагського Креза, який став жертвою чергової економічної кризи, не може переконувати серйозного читача своєю зовнішньою легковажністю та «наївністю». Дивно й неприродно уявити Креза, який, посилаючи фрезерні станки робітникам радянських заводів, заспокоюється по одержанні золотої валюти і не організовує водночас інтервенційних штабів, не готує й не призначає термінів війни, асигнує суми банкового капіталу на «додаткове озброєння»; не «приручає» видатних професорів, інженерів та техніків-спеціалістів військово-хемічної справи.

Кораблі, навантажені крезівськими машинами, припливають не до Ліссабону, не до Лондону, а до Союзу республік. Станки привезено й поставлено на радянському заводі в чистому прогоні «і на одному з них» завтра вдarno точитиме деталі чорнявий хлопчик гарний комсомолец Палій.

Оскільки «фрагменти» Ігор Муратов побудував сюжетно, на зразок самостійних сцен, з'єднаних внутрішньою спільною ідейною лінією, перед поетом ми повинні поставити чіткі вимоги конкретного показу людини в деку.

У цьому «фрагменті», де поет робить натяк на конкретного ударника, такої розгорненої картини показу праці й людини — ми не маємо. Може І. Муратов, показуючи комсомольську бригаду на роботі, покаже і Палія за фрезерним станком?

«Десятеро

дужих і молодих,

Десять комсомольців

бригада — ого!

Бригада — наскрізна,

Бригада — вогонь!»

Обминаючи льозунговість такої характеристики цілої бригади («ого» і «вогонь» не можуть допомогти розкрити художніми засобами бригаду), ми приходимо до кінцівки «фрагменту», що в ній дається певну, так би сказати, характеристику всій комсомольській бригаді:

«Збито (?), зпотовано
міцно нас.
Разом на роботу
Разом до кіна —
як на підбор. (підкреслення
моє. В. К.)

Бригада наскрізна
Зростом — різні,
Очима — різні,
Голосом — різні,
Тільки енергія — в нас одна,
Гарт — один
І мета — одна».

Можна погодитися з автором книжки, що в «наш... мета одна», але поетове уявлення бригади, як суцільно-аморфної маси — не можна вважати за вдале і в літературі виправдане.

В житті, як це поетові прегарно відомо, таких бригад ніколи не могло бути й ніколи не буде. Нащо ж було «гальванізувати» старого «літфронтівського» трупа, на якому було написано «модні» гасла людини — схеми й героя — колективу?

Кого це тепер переконує?

Нехудожність цього уривку є, між іншим, і в тому, що саме тут автор втрачає свої образні засоби й орудує «логічними» категоріями, нездатними виявити емоційну й інші сторони всякої поезії. Чому Палій, згаданий у «третьому фрагменті», зник з наступних поезій і не був розгорнутий у повнокровний образ — робітника соціалістичної будови?

Очевидно — а це таки так — Ігор Муратов ще кепсько знає комсомольця-ударника, а що це в поезії визначає? Це визначає, насамперед, що поет не зміг типізувати характеристичних рис даного героя, знеособив його, і вдався до аморфної бригади.

В цьому, на нашу думку, одна з серйозних причин творчого провалу поета Ігоря Муратова. Таким методом показані й безробітні («два токарі й один знайомий лікар») без наголосу на їхні індивідуальні й соціальні прагнення.

Взагалі треба сказати, в Ігоря Муратова покищо недостатньо добре вдаються постаті радянських героїв, хоч автор і віддає їм велику увагу, в таких, наприклад, загалом непоганих поезіях («Дівчина з ФЗУ», «Де-те», «Гамбург»).

В одній поезії автор хоче сказати, що темни й гігантські спороди втворюють радянські непомітні люди.

Але авторові забракло художности й переконливости емоційно

передати цих непомітних «Муралів революції» (М. Хвильовий). Ось як це в поета виходить:

«І темни,
і якість
й гігантські споруди
Будують уперто
радянські люди,
що б'ються за плян,
за вагон —
за машини,
Будують **всесвітню**
радянську
країну».

Не може викликати жодного сумніву, що такі звороти як «б'ються за плян», «будують всесвітню радянську країну» несуть в собі — змертвіння поезії, повертаючи її на шляхи звичайної риторики, у великій мірі гальмують даліше зростання поета.

Людам «радянської країни» — протистоїть у збірці постать прогульника, на якому автор детальніше зупинився й конкретизував його портрет. Якщо хочете — це персоніфікований друг «я», який не прийшов на завод, залишившись дома «з гітарою й на підпитку».

І хоч він давав слово, що «це в останній раз», але не виконав своєї обіцянки, і, як висловлюється поет, «розтав (?) у горіщі».

Отже — одверті (?) п'яниці не пара йому — ми лікуємо хворих од вина, та чуєш — не хворий ти — ворог ти нам».

Категоричність такого присуду легко зрозуміти, ніби прогульника не можна виховати на кращого ударника? Зовнішньо — це надто революційно (прогульник — ворог), як і революційним здається порада робітника не їхати в «барикадний Гамбург» боронити революцію, а точити деталі на соціалістичному заводі («Гамбург»). Нічого, крім неправильної орієнтації, ці поезії не дадуть робітничому читачеві.

Зауважимо на авторову невизначність (побудувати образ революційного Гамбургу:

«Мов зиря хвиль, що
розтрощила дамбу» і т. д.

«Зиря» ніяк не в'яжеться з монументальними рядками — «розтрощила» та ще «дамбу».

Розповідають, що Василь Чумак, учившись у Городнянській гімназії, вирішував питання: якою мовою писати? Російською чи українською?

К. Маріогодов — гімназист і товариш Василя відповів, що поетові треба мати великий запас слів і він, як російський поет, обирає для вивчення словник Даля.

Згодом, В. Чумак сказав К. Марігодову: «Грінченко (словник) переміг».

Ми знаємо з поетичної спадщини цього пролетарського поета, як енергійно й часами запопадливо... він шукав адекватного думці слова, адже—Василь на ті часи прекрасно знав мову і як поет розумів її різні відтінки.

Це ми для того згадали В. Чумака, щоб перед молодими ударниками поетами поставити питання лексичного нагромадження, описування мовних висот, бо в багатьох поетів (В. Сосюра, Ів. Калышник) є чимало впливів від конструкції до слова включно.

З цього погляду збірка поезії, загалом здібного й перспективного поета—ударника Ігоря Муратова не може бути бездоганною.

Ми фіксували тільки окремі мовні недогляди й недоречності як «не піддається», «щоб бігла (?) наша валюта», «танок» замість «танків», «гурткіт» і «грюкіт», «вмер (?) перестій» і т. д, але досвід В. Чумака, як бачимо, переконує, що питання мови (в широкому розумінні цього слова) не є другорядним і малозначним і в поетичному розвитку І. Муратова.

А звідси—висновки...

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

У ВИДАВНИЦТВІ „УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК“

БЛИЖЧИМ ЧАСОМ

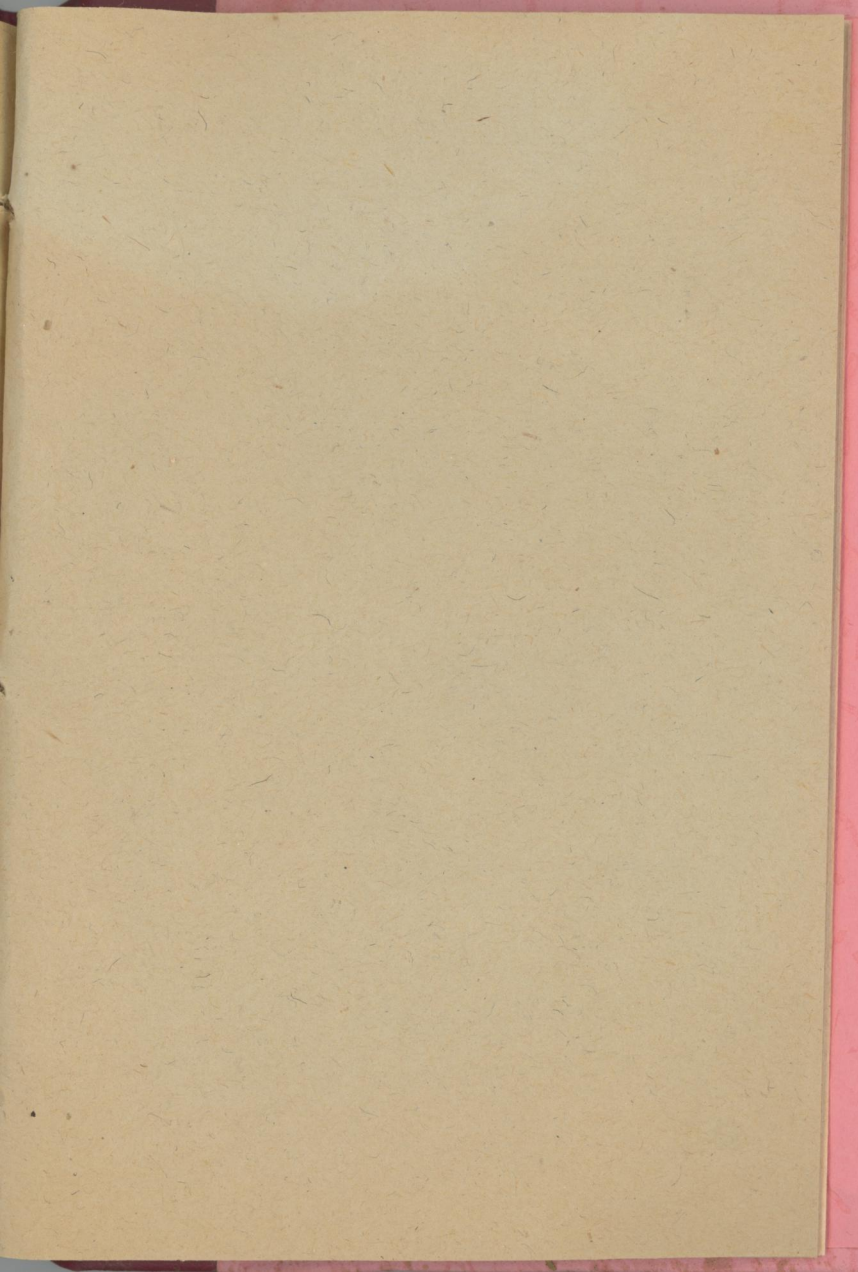
ВИХОДЯТЬ
ТАКІ
КНИЖКИ
РОБІТНИКІВ
ПИСЬМЕННИКІВ:

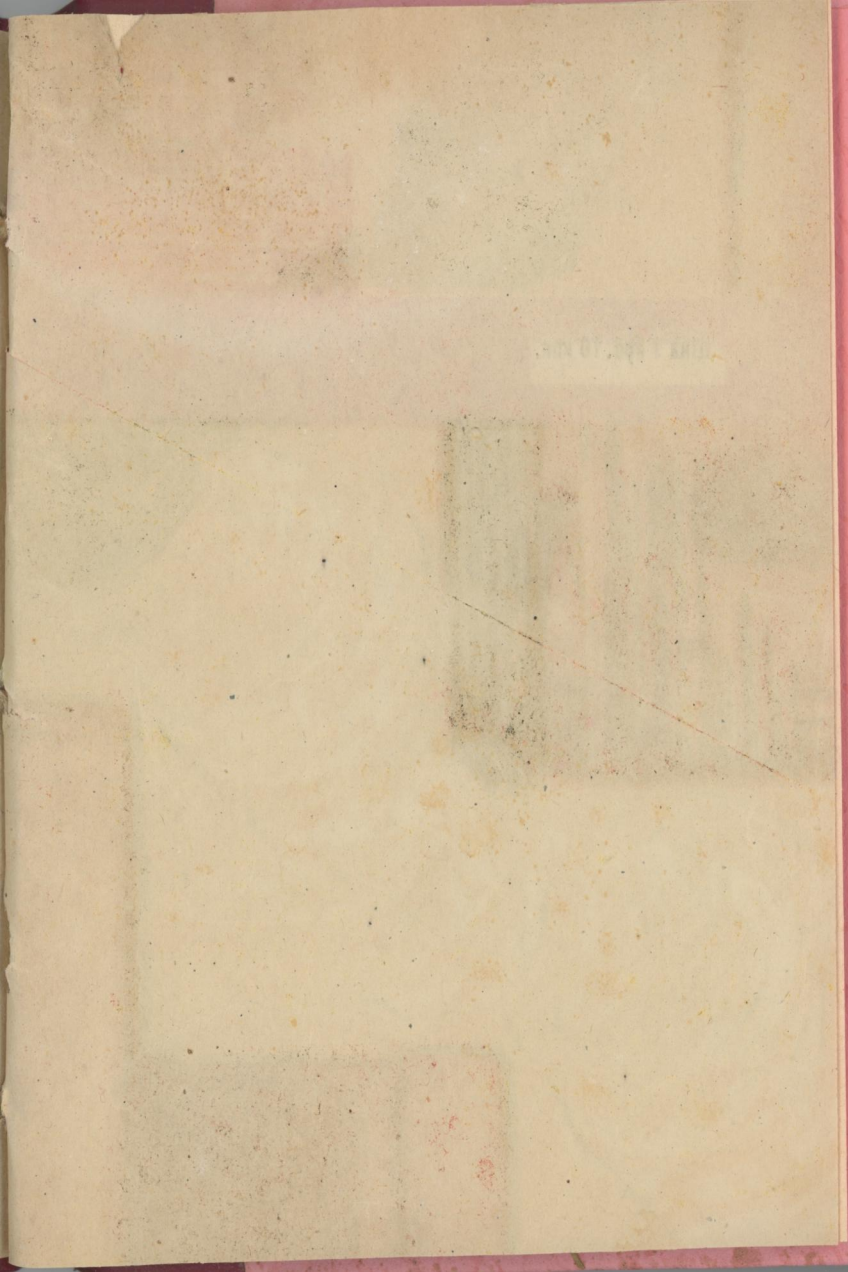
Ів. Калянник—«Поезії»

Д. Вишневський—«Лінії сплетінь» (повість)

„Поезія“ — альманах з творів: З. Каца, О. Хазіна, Б. Котлярова, В. Кондратенка, Г. Літвана

„Харків“ — альманах поезії з творів: І. Калянника, В. Собка, М. Нагнибіди, В. Вітковського, І. Муратова

An abstract painting featuring a central white, swirling, figure-like shape on a yellow background. This central element is surrounded by large blocks of red and green. To the left, there are vertical, brushstroke-like elements in red and yellow. The overall style is expressive and gestural, with visible textures and some wear on the edges of the paper.

Ціна 1 крб. 10 коп.